

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

Magisterské kombinované studium
2010 – 2012

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Alena Škvareniaková

**LIDSKÝ KAPITÁL A JEHO VLIV NA
EKONOMICKÝ RŮST**

Praha 2012

Vedoucí diplomové práce:

Ing. Štefan Toth

COMENIUS UNIVERSITY PRAGUE

Master Combined (Part time) Studies
2010 - 2012

DIPLOMA THESIS

Alena Škvareniaková

**IMPACT OF HUMAN CAPITAL ON
ECONOMIC GROWTH**

Prague 2012

The Diploma Thesis Work Supervisor:

Ing. Štefan Toth

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 15. 03.2012

Alena Škvareniaková

Poděkování

Na tomto místě bývá obvyklé poděkovat vedoucímu práce a dalším konzultantům za cenné rady a doporučení, které mi poskytovali v průběhu psaní práce. Tuto tradici zachovávám a děkuji jim.

Druhé poděkování je spíše symbolické a ne zcela obvyklé. Ráda bych poděkovala všem autorům, které uvádím v přehledu použité literatury a od nichž jsem se mohla jejich myšlenkami inspirovat a bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Anotace

Diplomová práce se zabývá problematikou vzájemného vztahu lidského kapitálu a ekonomického růstu se zaměřením na rozvojové země. Cílem diplomové práce jako celku je prokázat pozitivní vliv lidského kapitálu na dlouhodobý ekonomický růst ve vyspělých zemích a následně zjistit, zda má lidský kapitál vliv také na ekonomický růst v rozvojových zemích. Text práce je rozdělen do tří relativně samostatných celků. První obsahuje teoretické objasnění základních pojmů – lidského kapitálu a ekonomického růstu v jejich historické genezi a současných modelech od neoklasicistního pojetí až po endogenní modely ekonomického růstu. Druhá část diplomové práce je věnována empirickému výzkumu lidského kapitálu, včetně metodiky, stavby modelů a datové základny. Třetí relativně samostatná část diplomové práce řeší problematiku vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst v rozvojových zemích.

Klíčové pojmy

Lidský kapitál, ekonomický rozvoj, ekonomický růst, rozvinuté země, rozvojové země

Annotation

This thesis deals with the relationship of human capital and economic growth with a focus on developing countries. The aim of the thesis as a whole is to demonstrate the positive influence of human capital on long-term economic growth in developed countries and then to determine whether the human capital also affects economic growth in developing countries. The text is divided into three relatively independent units. The first part provides a theoretical explanation of basic concepts - human capital and economic growth in their historical genesis and current models from the neoclassical approach up to endogenous models of the economic growth. The second part of the thesis is devoted to empirical research into human capital, including methodology, building models and bases of data. The third, relatively independent part of the thesis addresses the issue of the impact of human capital on economic growth in developing countries.

Key words:

Human capital, Economics growth, Developing countries, country developing

OBSAH:

1. ÚVOD	1
2. Cíl diplomové práce a metodika.....	3
2. TEORETICKÁ ČÁST, lidský kapitál a jeho podstata	6
2.1.1 Geneze teorie lidského kapitálu.....	7
2.1.2 Lidský kapitál: tvorba, akumulace, reprodukce.....	13
3. Lidský kapitál a ekonomický růst.....	23
3.1 Neoklasické modely ekonomického růstu	25
3.2 Modely endogenního ekonomického růstu.....	28
3.3 Lidský kapitál a ekonomický růst.....	30
4. Lidský kapitál a jeho vliv na ekonomický růst v rozvojových zemích	41
4.1 Rozvojové země a jejich charakteristika	41
4.2 Lidský kapitál, vzdělání a ekonomický růst v rozvojových zemích.....	50
5. ZÁVĚR	70
6. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	75
7. SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ.....	78

1. ÚVOD

Pojem “lidský kapitál”, jeho podstata, formování, měřitelnost, struktura, jeho vliv na ekonomický rozvoj atd. je od poloviny šedesátých let minulého století velmi diskutovaným předmětem zkoumání řady disciplín: setkáváme se s ním v makro a mikroekonomické rovině pohledu, zaměřují se na něj společenskovední disciplíny, odborníci jiných oborů se snaží definovat kvalitativní a kvantitativní kritéria jeho měřitelnosti. Lidský kapitál je pro personální manažery nejen teoretickým pojmem, ale i především praktickou veličinou, se kterou se každodenně pracuje v různých dimenzích. V podnikové praxi se v systémech řízení jakosti můžeme s pojmem lidský kapitál setkat ve standardech a modelech excelence EFQM, standardech investice do lidí - Investors in People, teoretických konceptech i praktických modelech společenské odpovědnosti v podnikání. V teoretických přístupech i praktickém jazyce každodenního života firem jsou mu ale přikládány různé, mnohdy velmi odlišné významy.

Lze konstatovat, že při zkoumání lidského kapitálu a jeho vlivu na ekonomický růst je možné bez podrobnější argumentace souhlasit s tvrzením, že motivování, uvědomění, vzdělání a loajální zaměstnanci jsou jedním z hlavních faktorů ekonomické úspěšnosti podniku a garancí jeho rozvoje.¹ Toto tvrzení je možné použít i v jiné formulaci: rozvoj lidského kapitálu je jedním z faktorů, které mají přímý vliv na ekonomický růst.

S pojmem lidský kapitál jsem se velmi často setkávala při zpracovávání bakalářské práce, jejímž tématem byla problematika vzdělávání, plánu a cílů vzdělávání v oblasti lidských zdrojů a jeho forem ve struktuře a kultuře konkrétní krajské nemocniční organizace. Informace, které jsem v průběhu dotazníkového šetření mezi zaměstnanci a rozhovorů s managementem nemocnice získala, mne dovedly k myšlence se blíže zamyslet nad vlivem lidského kapitálu na ekonomický růst. Setkala jsem se totiž se skutečností, že je pojem lidský kapitál v manažerské komunikaci používán velmi frekventovaně, do jisté míry módně jako součást manažerského slangu a také – a to hlavně – každým v jiném významu a mnohdy spíše ve významu neosobní statistické kvantifikovatelné veličiny v mikro nebo makro ekonomickém měřítku růstových ekonomických ukazatelů.

---

¹ Viz: BENEŠOVÁ, L. *Lidský kapitál a konkurenceschopnost*. In.: recenzovaný sborník Mezinárodní Baťovy doktorandské konference. Zlín: Univerzita Tomáše Bati., 2007, s. 121 ISBN 978-80-7318-529-9

Pokud se budeme dívat na lidský kapitál jako na soubor dovedností a znalostí ,včetně produktivních schopností člověka, bude mít hledání odpovědi na otázku, jaký je vliv lidského kapitálu na ekonomický růst spíše víceoborovou než jen ekonomizující odpověď. Snadněji se bude odpověď na zmíněnou otázku hledat v případě, kdy objektem zkoumání budou rozvinuté ekonomiky. U ekonomik rozvojových zemí bude hledání odpovědi na stejnou otázku složitější; mimo jiné proto, že se nedá počítat se stabilními parametry ekonomického a politického systému a rozvinutou sociální a vzdělávací infrastrukturou. V současné době se už ale v odborné literatuře můžeme setkat s celou řadou studií a propracovaných teoretických modelů, které takové srovnání umožňují.

Diplomovou práci jsem rozčlenila do tří relativně samostatných celků..

První část obsahuje teoretické objasnění základních pojmů – lidského kapitálu a ekonomického růstu v jejich historické genezi a současných modelech od neoklasicistního pojetí až po endogenní modely ekonomického růstu. Druhá část diplomové práce je věnována empirickému výzkumu lidského kapitálu, včetně metodiky, stavby modelů a datové základny. Třetí relativně samostatná část diplomové práce řeší problematiku vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst v rozvojových zemích.

2. Cíl diplomové práce a metodika

Cílem diplomové práce je prokázat pozitivní vliv lidského kapitálu na dlouhodobý ekonomický růst ve vyspělých zemích a následně zjistit, zda má lidský kapitál a jeho zásoba vliv také na ekonomický růst v rozvojových zemích.

Při zpracování diplomové práce byly využity základní metody vědecké práce. Analýza, dedukce, indukce, syntéza byly doplněny o srovnávací analýzu, generalizaci (zobecnění), empirickou rešerši a modelování. Postup od jednoduchého ke složitějšímu je v práci použit tam, kde je nutné vymezit základní pojmy jako lidský kapitál, ekonomický růst, rozvojové země apod. Analýza a syntéza jsou používány ve všech částech diplomové práce stejně jako indukce a dedukce. V textu diplomové práce je několik částí (pasáží), které popisují vývoj reálně existujících procesů nebo popisují vývoj názorů na určité skutečnosti v teoretické rovině pohledu. Na tento popis byla použita metoda historicko-logická.

Teoretická část

2. 1. Lidský kapitál a jeho podstata

Od šedesátých let minulého století postupně našly své pevné ukotvení nejen v odborné literatuře, u manažerů, politiků, novinářů a hovorové řeči lidí pojmy lidské zdroje, lidský kapitál, informační společnost, znalostní ekonomika. Najdeme je v programech politických stran, ekonomických, rozvojových strategiích a operačních programech na makro i mikroekonomické úrovni, resp. na regionální, národní a nadnárodní úrovni. Přes značnou frekvenci používání je ale třeba poznamenat, že jejich významy často nebývají chápány v původním teoretickém významu slova, ale že jsou jim často přikládány účelové, nezřídka společensko-politické interpretace.

V dnešní době je možné v odborné literatuře vyhledat značné množství charakteristik (definic) lidského kapitálu a jeho vlastností. Autoři odborných publikací k definování jeho podstaty přistupují z úhlu pohledu ekonomických, sociálně vědních, manažerských, organizačních a psychologizujících disciplín. Autoři popularizujících článků, různých manažerských návodů i novináři už ale nebývají tak rigorózní při používání pojmu lidský kapitál v přesném významu. Velmi často jej zaměňují s pojmem lidské zdroje. Ten vyjadřuje ve vztahu k zaměstnancům spíše nákladový pohled, zatímco pojem lidský kapitál vyjadřuje pohled investiční. Lze konstatovat, že lidský kapitál na přelomu 20. a 21. století se stal součástí výrobních faktorů společnosti. Můžeme tak mluvit o úhrnu (množině) jedinečných vrozených nebo získaných schopností jednotlivců, které mohou být vhodným investováním rozšířeny a které vedou k produkci soukromých i veřejných statků.²

V e svém diplomové práci nelze uvést všechny definice lidského kapitálu, o kterých mluví odborná literatura. Toto však není ani jejím účelem. Možné je ale nabídnout určitý

---

² Viz např.: ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. 8. vyd. Praha: Grada Publishing, 2002. 856 s. ISBN 80-247-0469-2., MUNICH, D., ŠVEJNAR, J. *Souvislosti hospodářského a společenského růstu a lidských zdrojů. Definice pojmů, vymezení základních vztahů. Autorská studie č.16*. [on-line], [cit.2011-10-24] Dostupný na WWW: http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie16.pdf

přehled charakteristik lidského kapitálu, které jsou širokou odbornou veřejností – i přes rozdílnost názorů na ně – všeobecně akceptovány, používány a respektovány..

„Lidský kapitál vymezujeme jako tu složku lidských zdrojů, kterou lze ekonomicky vymezit. Ekonomické vymezení samozřejmě pomíjí mnohé další aspekty lidského a společenského života. Takové aspekty jsou velmi obtížně kvantifikovatelné a agregovatelné. Ekonomické vymezení je tedy mnohem snadněji kvantifikovatelné a rigorózně uchopitelné.“³

Pokud na první místo klademe ekonomické hledisko, můžeme lidský kapitál chápat jako „efekt akumulace investic do vzdělání, pracovní přípravy, zdravotnictví a jiných faktorů, zvyšujících produktivitu.“⁴

Manažerské, sociální vědní a další obory upřednostňují pojetí lidského kapitálu jako souboru dovedností a znalostí lidí, které se akumulují prostřednictvím systému celoživotního vzdělávání se a pracovní zkušenosti.⁵

Jiné teoretické přístupy pohlíží na lidský kapitál jako na složku intelektuálního kapitálu. M. Armstronga je zastáncem názoru, že je potřebné odlišit intelektuální kapitál od lidského kapitálu. Intelektuální kapitál charakterizuje jako jednu ze složek nehmotného kapitálu, který je tvořen zásobami a toky znalostí, které má organizace k dispozici. Tyto znalosti je možné považovat za nehmotné zdroje, které společně s hmotnými zdroji tvoří tržní nebo celkovou hodnotu podniku.⁶ Za hlavní složky intelektuálního kapitálu označuje lidský kapitál – znalosti, dovednosti a schopnosti zaměstnanců, společenský kapitál - zásoby a toky znalostí vyplývající ze sítě vnitřních a vnějších vztahů organizace a organizační kapitál, jímž jsou míněny institucionalizované znalosti vlastněné organizací.

---

³ MUNICH,D.,ŠVEJNAR,J. *Souvislosti hospodářského a společenského růstu a lidských zdrojů.Definice pojmů, vymezení základních vztahů. Autorská studie č.16.* [on-line], [cit.2011-10-24] Dostupný na WWW:http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie16.pdf³

⁴ KADEŘÁBKOVÁ, B., SOUKUP, A. „*Teorie lidského kapitálu, jeho vliv na konkurenceschopnost*“. In Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference APX Sources of Sustainable Economic Growth in the Third Millenium: Globalisation versus Regionalism. Praha: PEF ČZU. 2001, s.9

⁵ Viz. TURECKIOVÁ, M. *Řízení a rozvoj lidí ve firmách.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2004. ISBN 80-297-0405-6., s.45

⁶ viz. ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů.* 8. vyd. Praha: Grada Publishing,2002. ISBN 80-247-0469-2, s.71

Uvedené charakteristiky lidského kapitálu nejsou zdaleka vyčerpávající. Jsou výsledkem poměrně dlouhého historického vývoje teorie lidských zdrojů, jejíž moderní počátky je možné datovat před polovinu minulého století..

2. 1. 1 Geneze teorie lidského kapitálu

Z hlediska dějin vývoje lidské společnosti byly odedávna znalosti a vědění považovány za hlavní faktor bohatství národa.

O úloze vzdělání a vědění ve společnosti psali ve svých dílech zakladatelé ekonomie jako samostatné vědní disciplíny - Adam Smith, John Stewart Mill, Alfred Marshal, Irwing Fisher a Jacob Mincer. A. Smith přišel s názorem, že lidská síla je původcem všeho bohatství a její přínos má být měřen především kvalitativně ve vztahu k efektivnosti výroby. J. S. Mill dospěl k závěru, že vzdělání jednotlivců zvyšuje produktivitu práce a přináší kompenzaci za investice do vzdělání. Marshall se domníval, že osobní bohatství člověka zahrnuje všechnu energii, schopnosti, zvyky a vědění, které přispívají k lidské efektivnosti. I. Fisher považoval lidi zapojené do výrobního procesu za jednu z forem kapitálu. Známe také Mincerův model nerovnosti ve výdělcích, kdy nerovnosti jsou ovlivněny tím, jaké znalosti a zkušenosti během života člověk získal. I. K. Marx vyslovil myšlenku, že někdy v budoucnosti nadejde doba, kdy se člověk bude moci stát ústředním kapitálem a vytlačí strojní fixní kapitál v závislosti na všestranném rozvoji člověka, schopného ovládnout všechny produktivní síly.⁷

Všeobecně je známo, že teorie lidského kapitálu vznikla v šedesátých letech minulého století a že jejími průkopníky jsou ekonomové Chicagské školy J. Mincer, G. S. Becker. Na počátku šedesátých let minulého století jako první vystoupil T. W. Schultz s vizí lidských znalostí a dovedností jako formy kapitálu.

Za nejvýznamnější dílo teorie je považována kniha „Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education“, jejímž autorem je Gary S. Becker, který dokázal, že růst příjmů je přímo závislý na investicích do lidského kapitálu (kvalifikace a kvalifikace).

Teorie lidského kapitálu vychází z poznání, že každý člověk má možnost investovat do rozvoje svých pracovních schopností, které v průběhu profesní přípravy rozvíjí, získává potřebné znalosti a dovednosti a také zkušenosti a sociální kontakty. Jejich kvalita a kvantita mu umožní soutěžit na trhu práce s jinými adepty o pracovní pozice.

---

⁷ Viz: JIRÁSEK, J. *Souboj mozků v řízení*. 1. vyd. Praha: Alfa Publishing, 2004. ISBN 80-86851-01-X., s.70

G.S. Becker významně ovlivnil vývoj názorů na lidský kapitál až do devadesátých let minulého století, kdy se pojetí lidského kapitálu v teoretické rovině dostává na další vývojový stupeň. Snad nejjednodušeji ilustruje názorový posun vývoj definic lidského kapitálu OECD:

- 1996: lidský kapitál je definován jako souhrn znalostí, které jednotlivec získává v průběhu života, užívá je k produkci statků, služeb či myšlenek v tržním či netržním prostředí;
- 1998: lidský kapitál zahrnuje znalosti, dovednosti, kompetence a další vlastnosti vtělené v jednotlivcích, které jsou relevantní pro ekonomické aktivity;
- 2000: lidský kapitál jsou znalosti, dovednosti, kompetence a další vlastnosti, vtělené v jednotlivcích, které usnadňují vytváření osobního pocitu pohody, zdraví, sociálního blaha a ekonomické prosperity.⁸

Vymezení lidského kapitálu se v uvedených charakteristikách rozšiřuje ve třech směrech. Za prvé: lidský kapitál nemusí mít produktivní funkci jen na trhu práce, ale investice do něj se mohou projevit i v jiných oblastech, jako je občanský život či rodinný život. Za druhé: že lidský kapitál v sobě obsahuje motivaci jedince i osobní vlastnosti. Za třetí: lidským kapitálem se rozumí i znalosti, dovednosti a vlastnosti jedinců, které přispívají k vytváření osobní spokojenosti, společenského blaha a ekonomické prosperity.⁹

Proti termínu lidský kapitál se postavil nositel Nobelovy ceny Robert M. Solow na mezinárodní konferenci, kterou svolala Světová banka k problému lidského kapitálu. Na konferenci se volně zaměřovaly výrazy „lidské zdroje“ a „lidský kapitál“. Právě Solow jako první vyjádřil výhrady k používání pojmu lidský kapitál.: „Nemáte právo zacházet s ekonomickými pojmy tak nedbale. Kapitál je pojem, který se v kapitalismu vyvíjel po čtyři sta let. Je to hodnota schopná a lačná plodit další, větší hodnotu. Nemáte právo užívat spojení, v němž lidé jsou kapitálem, ani jako příměru. To by nakonec mohlo zajít až tak

---

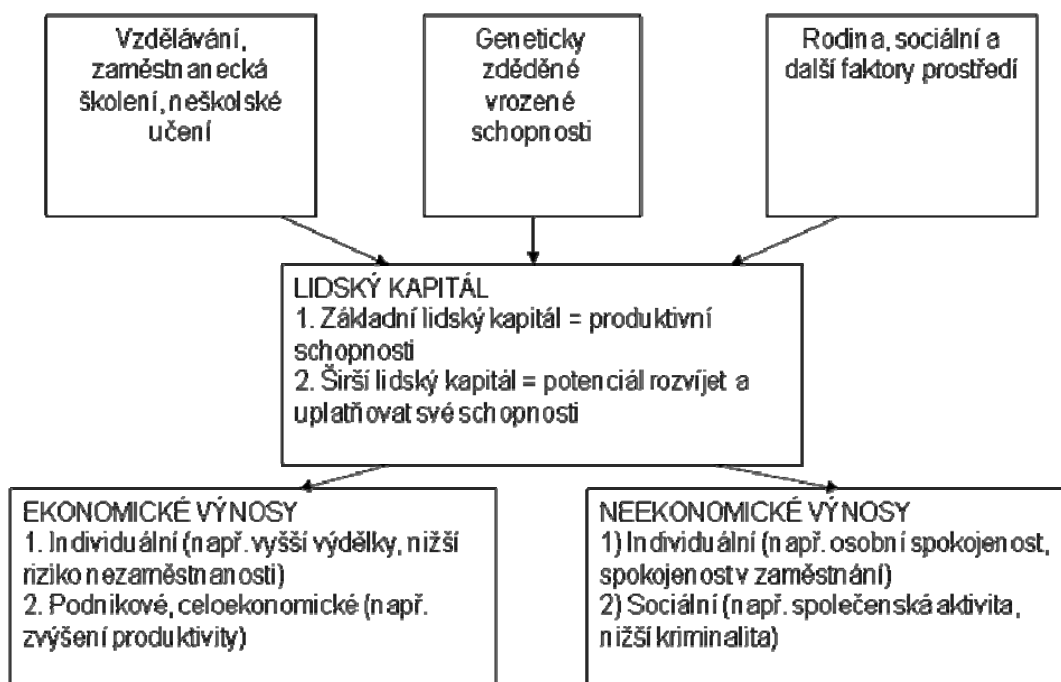
⁸ Viz: OECD. 2001. *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital* [online]. Paris: OECD [cit. 10-25-2011]. Dostupné na WWW: <http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf>

⁹ Viz: VESELÝ, A. 2006. *Teorie mnohačetných forem kapitál*. [online]. Praha: FSV UK. [cit. 10-25-2011]. Dostupné na WWW: http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/117_014_Vesely.pdf

daleko, že si zvykneme říkat „kapitál“ i příznivému počasí nebo dobré náladě, třeba proto, že se při tom lépe pracuje“.¹⁰

Z materiálů OECD je možné vydedukovat zdroje, formy a výnosy lidského kapitálu v širším významu slova a graficky je vyjádřit.

Obr. č. 1: Lidský kapitál, jeho zdroje, formy a výnosy v širším pojetí OECD

Pramen: Analýza OECD, 2002, s. 120

V odborné literatuře se píše i o dělení lidského kapitálu podle G.S. Beckera na obecný a specifický lidský kapitál. Za obecný lidský kapitál jsou považovány dovednosti a znalosti zaměstnanců, využitelné v širším měřítku na trhu práce v podstatě všemi firmami a zaměstnavateli. Specifický lidský kapitál představuje dovednosti a znalosti zaměstnanců, které na trhu práce mohou využít jen někteří, nebo dokonce jediný zaměstnavatel.

¹⁰ HR Controlling 2008 – Shrnutí. Měření výkonnosti lidského kapitálu. Praha: Poradenství pro lidské zdroje, PricewaterhouseCoopers, 2008. bez ISBN., s.14

Další autoři hovoří o složkách lidského kapitálu. První složkou jsou všeobecné znalosti jazyka a kvantitativní gramotnosti, schopnost zpracovávat informace a porozumět jim a používat je k praktickému řešení problémů.

Druhou složkou lidského kapitálu jsou znalosti specifické, které se vztahují k fungování a činnosti jednotlivých technologií a výrobních procesů.

Třetí složku představují technické a vědecké znalosti, které jsou specifické pro produkci či vývoj nových technologií. Blundell, Dearden, Meghir a Sianesi v této složce lidského kapitálu spatřují dovednosti, znalosti a odborné zkušenosti získané během firemního vzdělávání.¹¹

Teorie lidského kapitálu se dále postupně rozpracovávala pod vlivem tlaků čili impulsů, které vědeckému poznání dávala ekonomicko – sociální realita vyspělých společností na přelomu 20. a 21. století. Lépe by asi bylo výstižnější v této souvislosti pracovat s pojmy informační společnost, znalostní společnost nebo „nová ekonomika“.

Znalostní ekonomika (resp. nová ekonomika) pracuje s předpokladem, že každá investice do vzdělávání (zvyšování kvalifikace) lidských zdrojů znamená několikanásobné zúročení vkladu. Ekonomové očekávají vyšší konkurenceschopnost ekonomiky dané země, sociologové vnímají vyšší vzdělanost obyvatelstva za účinný nástroj řešení sociálních problémů, pohledem politologů je koncept znalostní společnosti vnímán jako nezbytný předpoklad pro rozvoj demokratické společnosti.¹²

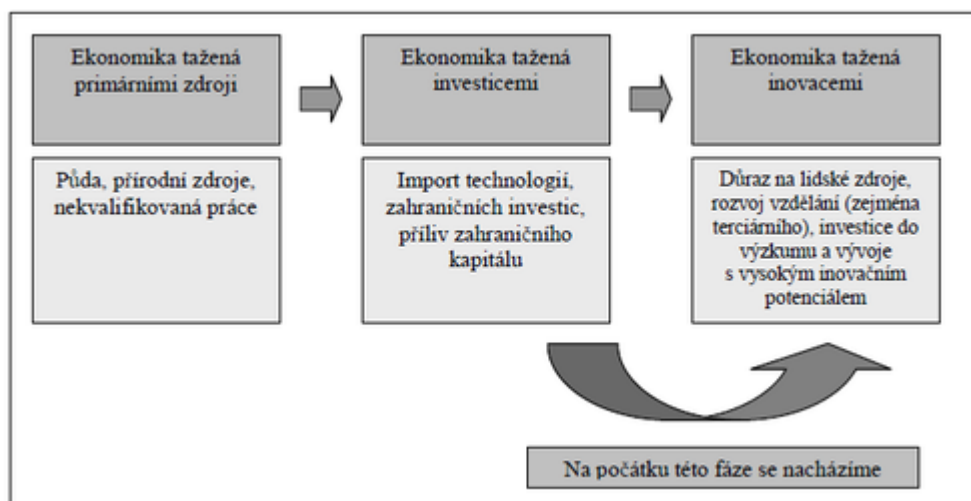
Pro znalostní ekonomiku nejsou vědomosti, znalosti, dovednosti produktem, ale nástrojem tvorby přidané hodnoty a inovací, jak dokumentuje následující schéma.

---

¹¹ Podrobněji viz: BLUNDELL, R., DEARDEN, L., MEGHIR, C., SIANESI, B. 1999. *Human Capital Investment: The Returns from Education and Training to the Individual, the Firm and the Economy* [online]. *Fiscal Studies*, vol. 20, 1999, no. 1, pp. 1-23 [cit. 10-26-2011]. Dostupné na WWW: <http://www.ifs.org.uk/fs/articles/0017a.pdf>

¹² KELLER, J.; TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. 1. vyd. Praha: SLON,

Obrázek č.2 Znalostní ekonomika

Zdroj: PORTER, M. E. *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press, 1998. 855 s. ISBN 0–684–84147–9.

Sociologické zkoumání lidského kapitálu v posledních deseti letech v souvislosti se společenským vývojem a postupným přechodem ke znalostní společnosti (ekonomice) zaznamenalo celou řadu nových jevů a skutečností, které ekonomizující pojetí lidského kapitálu posunuje k další rovině poznání.

Nové poznatky vztahující se k teoretickému konceptu lidského kapitálu souvisí s jevy a procesy, které se odehrávají na globalizovaných pracovních trzích. V tomto prostředí vzdělání nemá jen faktickou podobu odborných znalostí, jak to předpokládá teorie lidského kapitálu, ale stává se nástrojem procesu výběru adeptů na volná pracovní místa. Vzdělání – a jeho formalizované vyjádření (diplom, certifikát apod.) tak v procesu výběru funguje jako jakýsi filtr (teorie filtru)¹³. Jiná teorie (signalizační) je založena na tvrzení, že vzdělání ani tak nezvyšuje produktivitu pracovníka, ale především informuje o velikosti a kvalitě lidského kapitálu.¹⁴

¹³ Viz např. SOUKUP, A. *Některé problémy lidského kapitálu*. In: Lidský kapitál a investice do vzdělání. Sborník z 5. ročníku mezinárodní konference. Praha: VŠFS, o.p.s.2002

¹⁴ SOLGA, H.; DIEWALD, M. 2001. *The East German Labour Market After German Unification: A Study of Structural Change and Occupational Matching*. In: Work, Employment and Society. The Journal of the British Sociological Association, Volume 15, Number 1, March 2001, pp. 95-126.

Ze signalizační funkce vzdělání vychází i model soutěže o pracovní místa na trhu práce, kdy dosažená úroveň vzdělání (certifikát, diplom) vystupuje jako velmi důležitý faktor konkurenceschopnosti. Tato výhoda však zaniká v situaci, kdy se na trhu práce objeví velká skupina uchazečů se stejným nebo podobným vzděláním. Dochází tak postupně ke kvalifikační inflaci. Podstatu kvalifikační inflace vyjadřuje situace, kdy zaměstnavatelé reagují na růst nabídky formálně kvalifikované pracovní síly (tzn. osob schopných prokázat svou kvalifikaci certifikátem, diplomem) rostoucími požadavky na faktickou kvalifikaci (fakticky prokazatelné praktické odborné kompetence a dovednosti) uchazečů o zaměstnání. Dosažené vzdělání je svým způsobem znehodnocováno, soutěž o pracovní místa se přesunuje k vyšší úrovni dosaženého vzdělání a difference mezi více a méně kvalifikovanými pracovníky se upevňují spíše soutěží o pracovní pozice.

„Ekonomický a sociální vývoj vyspělých evropských ekonomik navíc ukazuje, že dosažení základních ideových východisek pro naplnění konceptu lidského kapitálu v jeho čistě ekonomické rovině je pro současné ekonomiky a pracovní trhy velmi obtížné, resp. neodpovídá současné podobě sociálně-ekonomických podmínek většiny zemí (tzv. welfare-state). Za těchto okolností má koncept lidského kapitálu ve své ryzí podobě omezenou platnost. Přesto, že není pochyb o značném přínosu teorie lidského kapitálu k vysvětlení procesu ekonomického růstu a k pochopení systému příjmové distribuce.“¹⁵ Ekonomická recese (2008) pak přinesla nové impulsy pro zkoumání úlohy lidského kapitálu a procesy jeho tvorby, akumulace a investování do něj, nehovoře o zkoumání vzájemného vztahu mezi ekonomickým růstem a rozvojem lidského kapitálu..

---

¹⁵ HORÁKOVÁ, M. *Problematika nízkého lidského kapitálu na soudobých trzích práce*. Brno: Masarykova univerzita – fakulta sociálních studií, 2011. s. 19

2. 1. 2 Lidský kapitál: tvorba, akumulace, reprodukce

Lidský kapitál může být specifikován (produkován) a akumulován nejrůznějšími způsoby a formami. Způsoby a formy utváření lidského kapitálu se liší metodami (individuální nebo skupinové), v různých systémech (jde především o formální vzdělávání, pracovní praxi a celoživotní učení se) a v různých etapách produktivního lidského života.

V procesu tvorby lidského kapitálu se zpravidla rozlišují čtyři základní formy související s pracovní kariérou a ekonomicky produktivním obdobím lidského života:

1. vzdělávání před vstupem na pracovní trh, kdy máme na mysli především programy tradičního školního vzdělávání;
2. dodatečné vzdělávání výcviky, jimiž prochází zaměstnanci v té fázi pracovní kariéry, kdy se mění forma a obsah jimi vykonávaných pracovních činnosti v důsledku změn technologie nebo organizace práce;
3. rekvalifikace, které jsou určeny zejména nezaměstnaným s dřívější pracovní zkušeností, kterým nabízí rozšíření kompetencí pro efektivnější hledání a získání zaměstnání;
4. specifické vzdělávací a výcvikové programy zaměřené na osoby vyloučené z TP (příjemci sociálních dávek, dlouhodobě nezaměstnaní), kteří mají malé nebo žádné zkušenosti na trhu práce a jsou na něm zjevně handicapovaní.

„Akumulace lidského kapitálu je charakterizována jak investicemi tak zastaráváním/odpisy/. Objem investic je mnohem snadněji měřitelná veličina než zastarávání. Investice zahrnují především čas a přímé finanční prostředky . Vyjadřují míru ušlých příležitostí alternativního užití vstupních faktorů. Finanční investice tvoří především přímé platby jednotlivců, tržních subjektů, a veřejných institucí. Čas představuje náklady ušlé příležitosti a reprezentuje především čas studentů, vyučujících a hospodářského

personálu. Investice do lidského kapitálu jsou v případě formálního vzdělávání mnohem snadněji kvantifikovatelné než v případě celoživotního neformálního vzdělávání.¹⁶

„Investicemi do lidského kapitálu označujeme aktivity, které se projevují trvalým nebo opakovaným (tj. nikoli jednorázovým) vlivem na naše peněžní či psychické příjmy. Investice do lidského kapitálu může být jednorázová, nebo se může jednat o trvalou aktivitu. Její výsledek se však vždy projevuje v delším časovém období než v jediné uvažované periodě.“¹⁷

Investice do celoživotního vzdělávání jsou problematicky kvantifikovatelné především z hlediska měřitelnosti získávání nových znalostí a jejich využívání v průběhu pracovní praxe. Zjednodušeně by bylo možné říci, že investice do celoživotního vzdělávání představují všechny investice, které po ukončení formálního vstupního vzdělávání mají výnosy pro soukromý nebo veřejný blahobyt. Kvantifikovatelné a měřitelné jsou efekty investic do lidského kapitálu na mikroekonomické (podnikové) úrovni. Podniková praxe rozvoje lidského kapitálu v dnešní době disponuje propracovanými metodami měření nákladů a efektivity vnitropodnikového vzdělávání jak v ekonomickém, tak pedagogickém slova smyslu.

V obecně teoretické rovině se pozornost zaměřuje na náklady akumulace lidského kapitálu v optice pojmů náklady, prospěchy, výnosy a měrné výnosy.

J. Švejnar charakterizuje tři skupiny nákladů na akumulaci kapitálu:

- a) náklady na přímé zdroje – platy učitelů, stipendia, učební pomůcky, odpisy budov, nájemné, teplo, elektřina apod. Tyto náklady jsou hrazeny buď ze soukromých, nebo veřejných zdrojů a prostřednictvím veřejných rozpočtů;
- b) ušlé výděly během studia; ušlé výděly představují i ušlé daňové příjmy veřejných rozpočtů a ušlé čisté příjmy studentů;

---

¹⁶ MUNICH,D., ŠVEJNAR,J. *Souvislosti hospodářského a společenského růstu a lidských zdrojů. Definice pojmů, vymezení základních vztahů. Autorská studie č.16.* [on-line], [cit.2011-10-27] Dostupný na WWW:http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie16.pdf

¹⁷KAMENÍČEK, Jiří. *Lidský kapitál :úvod do ekonomie chování.* Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2003. 248 s. ISBN 80-246-0449-3. s. 15

- c) transfery jako jsou dotace na jídlo, ubytování apod. Transfery ale v celkovém součtu nepředstavují společenský náklad, proto by se musely uskutečnit i bez studia jednotlivce.¹⁸

„Výnos z lidského kapitálu představuje absolutní rozdíl mezi přínosem z lidského kapitálu a náklady nezbytnými na jeho dosažení. Měrný výnos z investice do lidského kapitálu představuje výnos vztažený na jednotku vložených nákladů.“¹⁹ Pak je možné definovat tyto druhy měrných výnosů:

- a) soukromá – individuální měrná míra výnosů;
- b) míra výnosů daňového poplatníka
- c) společenská míra výnosu.

Prospěch ze vzdělávání a investic do vzdělávání je pak možné definovat v podstatě ve stejné struktuře. Kromě příjmového prospěchu pro jednotlivce, veřejných příjmů z daní vyšší vzdělání představuje spotřební statek pro jednotlivce a pro daňového poplatníka představuje úsporu sociálních nákladů.

Pro hospodářsko-politické hledisko je důležitá především společenská míra výnosu. Ta se v průběhu určitých časových etap mění se změnami počtu studentů ve vzdělávacích programech, mění se i se změnou poptávky na trhu práce po zboží a službách, vyžadujících odlišné druhy vzdělání a mění se také v důsledku technologických změn, které mění produktivitu subjektů s odlišným vzděláním.

Výnosy můžeme rozdělit stejně jako náklady na soukromé a veřejné kdy se předpokládá, že vyšší budou ty soukromé. Nejlépe změřitelným soukromým výnosem jsou výdělky. Nejen teoretické studie ale i běžná lidská praktická zkušenost potvrzuje, že průměrná mzda stoupá se stupněm dosaženého vzdělání. Vzdělanější lidé absorbují větší množství nových informací a jsou schopni si rychleji osvojit moderní technologie. Mohou snadněji získat kvalifikovanou a lépe odměňovanou práci. S pracovní pozicí souvisí i nepeněžní, obtížně měřitelné soukromé výnosy: lepší pracovní podmínky, zajímavější

---

¹⁸ viz ŠVEJNAR, J. op.cit., s. 7

¹⁹ ibidem

náplň práce, motivující kolektiv spolupracovníků, pocit prestiže, vyšší sociální postavení, které pracovní místo s vyšší společenskou prestiží a statusem obvykle přináší.

Velmi důležitým soukromým přínosem je fakt, že člověk s vyšším vzděláním má na trhu práce několikanásobně menší šanci, že bude nezaměstnaný než osoba s nižším stupněm dosaženého vzdělání. Vysoce kvalifikovaní lidé jsou schopni se snadněji orientovat v zákonitostech a mechanismech fungování trhu práce a umí aktivněji a efektivněji vyhledávat pro sebe vhodné pozice. Vzdělanější lidé se zpravidla orientují na dlouhodobé cíle, což ovlivňuje jejich fluktuaci mezi jednotlivými zaměstnavateli, která je u vzdělanějších pracovníků nižší než u osob s nižším stupněm vzdělání.

Do skupiny soukromých výnosů investic do vzdělání patří i tzv. netržní soukromé výnosy. Mezi nejvýznamnější patří zdravotní stav. Velká řada odborných studií přesvědčivě prokázala pozitivní závislost mezi dosaženým stupněm vzdělání a zdravotním stavem konkrétního jedince, resp. skupiny osob. Vzdělaní lidé více investují do svého zdraví, věnují pozornost prevenci a jsou ochotni investovat více prostředků do nadstandardní zdravotní péče. K tomu pak přispívá také zdravý životní styl.

Oddělovat soukromé a veřejné výnosy je účelné v rovině teoretické abstrakce, v reálném životě se v mnoha oblastech překrývají. Vzdělaní a zdraví zaměstnanci přinášejí státu prostředky ve formě odvodů daní a zdravotních a sociálních pojištění. Více kvalifikované osoby logicky dosahují vyšších příjmů a odvody jsou u nich také vyšší. Nízká míra nezaměstnanosti u osob s vyšším vzděláním znamená také nižší veřejné výdaje v systému podpor, vyplácené na sociálních dávkách. Obdobně je možné argumentovat v případě dobrého zdravotního svatu osob s vyšším vzděláním.

Za nejdůležitější veřejný výnos investic do vzdělání je obecně považován *ekonomický růst*, což potvrzují mnohé ekonomické studie. Jako další veřejný výnos investic do vzdělání je nejčastěji považována vyšší kvalita společenského života. Ta zahrnuje demokratické řízení společnosti popřípadě větší „sortiment“ veřejně poskytovaných služeb, vyšší společenskou solidaritu a kupříkladu také nižší úroveň kriminality.

Investice do lidského kapitálu úzce souvisí s jeho reprodukcí. Je nutné podotknout, že se často zaměřuje s reprodukcí pracovních zdrojů. Reprodukce pracovních zdrojů má svou kvantitativní stránku vyjadřovanou v soustavě demografických ukazatelů. Kvalitativní stránka reprodukce pracovních zdrojů ve statistických ukazatelích zachycuje zjistitelné formální vzdělání a jeho strukturu v určitých skupinách populace.

Reprodukce lidského kapitálu, jak už vyplývá z jeho definice má jednoznačně převažující kvalitativní dimenzi, je nutně reprodukcí schopností, znalostí, dovedností, zkušeností a přístupů. Kvantitativní stránce se věnuje jen malá pozornost, protože reprodukce kvality není příliš závislá na počtu pracovníků. K rozšířené reprodukci lidského kapitálu může docházet i v podmínkách, kdy dochází ke stagnaci či poklesu počtu pracovníků jako nositelů lidského kapitálu. Kvalita lidského kapitálu prostě nezávisí na množství jeho nositelů. Konec konců to ukazují i výrazné tendence zeštíhlování organizací a s tím související změny kvalitativní struktury jejich pracovníků.²⁰

I když se v ekonomické literatuře objevuje řada pokusů kvantifikovat, měřit, genezi lidského kapitálu (jeho reprodukci), zpravidla se objeví problém vytvoření soustavy měřitelných kritérií a jejich klasifikace. Z definice lidského kapitálu totiž vyplývá, že všechny jeho podstatné definiční znaky nevykazují charakteristiky uchopitelné materiální existence. Jsou totiž uloženy v hlavách lidí a projevují se v plné míře jen tehdy, pokud jsou vyvolány určitou pracovní nebo životní situací. Lidé totiž nejsou vždy ochotni projevit naplno navenek projev svůj potenciál nebo jej sdílet – předávat. Definiční znaky lidského kapitálu – schopnosti, znalosti, dovednosti, zkušenosti jsou totiž konkurenční výhodou nejen pro zaměstnavatelské organizace, ale logicky také i pro jednotlivce – zaměstnance. Logicky proto můžeme dospět k závěru, že je-li obtížné změřit, kvantifikovat stav lidského kapitálu (zpravidla ke statickému stavu určitého okamžiku), bude ještě obtížnější „změřit“ stav reprodukce lidského kapitálu jako dynamickou časovou veličinu, jejíž nové parametry se mohou postupně, skrytě utvářet v hlavách lidí a projevit se často i s delším časovým odstupem jako nová kvalita.

---

²⁰ KOUBEK, J. *Několik úvah o reprodukci lidského kapitálu*. [online], [cit. 11-01-2011]. Dostupný na WWW: <http://kdem.vse.cz/resources/relik10/PDFucastnici/Koubek.pdf> s.2

Lidský kapitál se formuje a reprodukuje mezigeneračním způsobem. Generace, které se po ukončení přípravy na povolání stávají součástí lidského kapitálu, přicházejí s odlišnými dovednostmi a znalostmi, včetně interpersonálních, a pravděpodobně i s odlišnými postoji a chováním. Do výchovy v rodině a do výchovně-vzdělávacího systému se pochopitelně promítají nové postoje, poznatky, nové přístupy, uplatňování nových technologií atd. a v neposlední řadě se mění i metody vzdělávání a přístup k mládeži, procházející vzdělávacím systémem. Někdy se poněkud povrchně konstatuje, že mladé generace mají lepší znalosti a dovednosti, ale ve skutečnosti jsou vybaveny spíše jinou strukturou znalostí a dovedností.²¹

Stručně konstatováno: proces reprodukce lidského kapitálu v sobě zahrnuje prvky předávání nového a překonávání starého systému znalostí, dovedností a zkušeností přes bariéru konzervace a překonávání rizik zastarávání lidského kapitálu.

Stejně jako u fyzického kapitálu můžeme i u lidského kapitálu rozlišovat dva druhy zastarávání: technické a ekonomické. Technickým zastaráváním se rozumí faktické zastarávání znalostí a dovedností u jejich nositelů, ekonomickým zastaráváním rozumíme snižování tržní hodnoty určité kvalifikace. Někdy se v literatuře objevují pojmy „opotřebením“ lidského kapitálu – což jsou procesy přirozeného stárnutí, nemoci, úrazy jeho fyzických nositelů anebo „atrofie“, jež vyjadřuje nevyužívání nebo nedostatečné využívání znalostí a dovedností na trhu práce. Pokud bychom hledali příčiny ekonomického zastarávání lidského kapitálu, nabízí se tři. Nové požadavky na znalosti a dovednosti v důsledku technologických změn jsou specifickými příčinami, vztahujícími se k zaměstnání. Specifickými příčinami, vztahujícími se k sektoru a způsobujícími zastarávání lidského kapitálu je snížení zaměstnanosti v daném sektoru v důsledku poptávky po produkci při nezměněných nárocích na znalosti a dovednosti. Nakonec třetí skupina příčin zastarávání lidského kapitálu se vztahuje k zaměstnavatelským subjektům – firmám, které jsou v důsledku restrukturalizace nebo uzavření nuceny uvolňovat fyzické nositele lidského kapitálu, propouštět.

---

²¹ KOUBEK, J. *Několik úvah o reprodukci lidského kapitálu*. [online], [cit. 11-01-2011]. Dostupný na WWW: <http://kdem.vse.cz/resources/relik10/PDFucastnici/Koubek.pdf> s.3-4

Organizace, využívající lidský kapitál, se s jeho zastaráváním vyrovnávají různými způsoby. V případě technického zastarávání lidského kapitálu postupují stejně, jako u zastarávání fyzického kapitálu: modernizovat, aktualizovat nebo nahradit novým (tzn. propustit zaměstnance, kteří nevyhovují kvalifikačním požadavkům a předpokladům a nahradit je novými, kvalifikovanějšími).

Vzhledem k tomu, že se nároky na lidský kapitál dynamicky mění ve stále kratších reprodukčních cyklech, je potřebné věnovat stále větší pozornost vnitropodnikovému vzdělávání, jehož prostřednictvím je možné zastarávání lidského kapitálu předcházet. Na druhé straně zavádění nových technologií vyžaduje kvalifikovanější pracovní sílu s kvalitativně vyšším lidským kapitálem, která bude schopna reagovat na komplexnost a proměnlivost produkce.

O to složitější je předvídat změny ve formách a obsahu celoživotního vzdělávání zaměstnanců, zejména když vezmeme do úvahy standardizované klasifikace stupňů vzdělávání podle mezinárodní klasifikace. Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání - ISCED (International Standard Classification of Education) byla vypracována a vydána UNESCO v roce 1976, aby sloužila "jako nástroj vhodný pro shromažďování, zpracování a zpřístupňování vzdělávacích statistik jak v jednotlivých zemích, tak v mezinárodním měřítku". Tato klasifikace byla pětimístná. První místo označovalo úroveň vzdělávání a další dvě místa skupinu vzdělávacích programů, resp. obory vzdělávání. Podrobnější třídění vzdělávacích programů bylo provedeno posledními kódy klasifikace. Klasifikace ISCED se již radu let aktualizuje. V listopadu 1997 byly na Generální konferenci UNESCO v Paříži schváleny změny týkající se úrovně vzdělávání i oborů vzdělávání, známé jako ISCED97.²² Podle ní se rozlišuje 6+1 stupeň vzdělání s odlišnou délkou, která je důležitá mimo jiné pro porovnávání jednotlivých zemí.

První stupeň 0 – *Pre-primary Education* by se dal nazvat jako před-primární vzdělávání vzdělávání nebo předškolní vzdělávání. Je to první organizovaný stupeň

---

²² *Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání – ISCED*. [online], [cit.2011-12-26]. Dostupný na WWW: <http://www.naep.cz/image/content-management/ISCED%20klasifikace%20vzdelavani.pdf>

vzdělávání školního typu děti předškolního věku, kdy se v České republice do tohoto stupně zařazují mateřské školy.

Další stupeň, označovaný jako *1 – Primary Education/First Stage Of Basic Education* představuje primární školní vzdělávání, zahrnující prvních šest let povinné školní docházky, ve kterém se děti naučí základním dovednostem – psaní, čtení, počítání a základy přírodních věd. V podstatě jde v našich podmínkách o první stupeň základních škol.

Stupeň 2 – označovaný jako Lower Secondary Education/Second Stage Of Basic Education je v podstatě druhým stupněm školní docházky, který poskytuje hlubší znalosti různých oborů. Na rozdíl od anglosaských zemí je tento stupeň v České republice ještě zahrnován do primárního vzdělávání anebo je hodnocen v konceptu víceletých gymnázií jako nižší stupeň sekundárního vzdělávání.

Stupeň 3 – (Upper) Secondary Education zpravidla následuje po ukončení povinné školní docházky a je prvním dobrovolným vzdělávacím stupněm. V něm se prohlubují a rozšiřují obecné poznatky a dochází k vzdělávání v odborných specializacích. V našich podmínkách do něj vstupují děti ve věku 15-16 let ve všech typech středních škol.

Stupeň 4 – Post-secondary Non-tertiary Education zahrnuje programy, které jsou projektovány jako mezistupeň mezi sekundárním a terciárním vzděláváním. V České republice k nim zařazujeme různé druhy pomaturitního profesně orientovaného nástavbového studia na středních školách.

Stupeň 5 – First Stage Of Tertiary Education je prvním stupněm terciárního vzdělávání, který u nás představuje počátek úzce specializovaného studia na vysokých školách. V anglosaských zemích se do tohoto stupně řadí i studium na tzv. collage, které je zpočátku obecné a později se odborně zaměřuje. Ve většině zemí získává absolvent tohoto studia akademický titul B.A. (resp. Bc. - bakalář). Do tohoto stupně je zahrnuto také navazující magisterské odborné studium. Stupeň 5 zahrnuje celé pěti až šesti-leté studium na vysoké škole.

Stupeň 6 – Second Stage Of Tertiary Education je označován jako druhý stupeň terciárního vzdělání, který vede k vyšší odborné kvalifikaci a první vědecké akademické kvalifikaci. Jedná se o nejvyšší stupeň vzdělání a jeho absolventi získávají ve většině zemí titul Doctor (Ph.D.).²³ Obecně je tento stupeň známější pod názvem doktorské postgraduální studium.

Většina uvedených stupňů obsahuje podle oficiální klasifikace ještě několik podstupňů, celkově tedy tento systém tvoří poměrně široce rozvětvenou – a v některých případech – pro nezasvěcené i ne zcela přehlednou soustavu.

„Pokud však dojde k rozsáhlým změnám v požadavcích na LK [lidský kapitál], může být vzdělávání stávajících zaměstnanců problematické zejména tehdy, pokud zaměstnání s tradičně nízkými nároky na kvalifikace jsou změněna na zaměstnání s podstatně vyššími požadavky, které si stávající zaměstnanci nejsou schopni osvojit“²⁴ Pak je nutné problém zastarávání lidského kapitálu nutné řešit poměrně složitým systémem rekvalifikací s využitím soukromých i veřejných zdrojů.

Předchozí konstatace naznačily, že s lidským kapitálem jako teoretický i praktický problém souvisí i utváření jeho indikátorů. Při utváření souboru indikátorů lidského kapitálu zaslouží pozornost především jeho hlavní složky, tj. vzdělání a zdraví. Vypovídací schopnost ukazatelů se zvyšuje v případě, že jsou uspořádány tak, aby mohly být porovnávány výdaje (investice) a jejich efekty, např. výdaje na vzdělání s úrovní dosažených mezd podle stupňů vzdělání. Nepřímých efektů vzdělávacího procesu je však více a patří k nim zpravidla lepší zdraví, nižší kriminalita, vyšší občanská angažovanost, podpora vzdělání pro další generace či větší míra seberealizace. Za elementy sociálního kapitálu lze považovat instituce, vztahy, normy a sítě, jež spoluvytvářejí kvalitu a kvantitu interakcí mezi jednotlivcem, komunitou a společností. K posuzování sociálního kapitálu

---

²³ Pramen: UNESCO: *International Standard Classification of Education – ISCED97* [on-line], UNESCO-UIS, 2006. ISBN 92-9189-035-9. [cit. 2011-12-25]. Dostupné na: http://www.uis.unesco.org/ev.php?ID=3813_201&ID2=DO_TOPIC, UNESCO: *Operational Manual for ISCED-1997* [on-line], 1. vydání, UNESCO Institute for Statistics, 1999, 39 s. [cit. 2011-12-25]. Dostupné na: www.studijos.cr.vu.lt/stud_org/sviet_klas/vartotojui_ISCED.doc

²⁴ MATOUŠKOVÁ, Z. „Představuje lidský kapitál konkurenční výhodu České republiky?“ *Politická ekonomie*, 2007, 3: 374-398.

mohou být využity indikátory institucionální kvality, podmínek podnikání, stavu fixního kapitálu pro sociální služby, případně i kompozitní index sociálního kapitálu, jež zahrnuje počty občanských společností, neziskových organizací a angažovanost občanů při volbách. Ty sice v předmětné souvislosti jakoby s lidským kapitálem přímo nesouvisí, tvoří však širší sociální prostředí seberealizace jeho individuálních nositelů.

3. Lidský kapitál a ekonomický růst

Ekonomický růst jako dlouhodobý vývoj potenciálního produktu měřen změnou hrubého domácího produktu (resp. důchodu) je jedním z nejužívanějších indikátorů rozvoje ekonomiky a její produkční kapacity. Při studiu růstu se autoři snaží zejména identifikovat příčiny přetrvávajících rozdílů v úrovni HDP mezi zeměmi. Pokouší se odpovědět na otázku, co způsobuje tyto rozdíly, proč se rozdíly mezi zeměmi nestírají (resp. se zmenšují pouze velmi pozvolna). Hledají tak příčiny ekonomického růstu. Význam studia ekonomického růstu spočívá také v možnosti predikce míry ekonomické aktivity a úrovně ekonomického rozvoje země. Dlouhodobý ekonomický růst je způsobován zvyšováním zásoby kapitálu a práce nebo zvyšováním míry využívaných technologií. V teoretických modelech ekonomického růstu je mezi kapitál započítáván i kapitál lidský.

Současná etapa společenského vývoje nazývaná jako znalostní společnost se pochopitelně stále intenzivněji bude odrážet i v ekonomickém vývoji. Lidé se svými znalostmi se stávají fundamentálním zdrojem ekonomického růstu a rozvoje, a to jak na makro, tak na mikroúrovni. Ekonomický růst je proces, který zvyšuje schopnost ekonomiky vyrábět zboží a služby, z tohoto důvodu je vyjadřován prostřednictvím reálných ekonomických veličin. Ekonomický růst je chápán jako růst hrubého domácího produktu nebo jiné agregátní ekonomické veličiny měřící výkon hospodářství.²⁵

„Ekonomický růst představuje zvyšování produkční kapacity dané ekonomiky v čase, proto v pravém slova smyslu vyjadřuje růst potenciálního hrubého domácího produktu. Potenciální produkt představuje nejvyšší možnou úroveň reálného produktu, kterou může daná ekonomika trvale dosahovat v podmínkách přirozené míry nezaměstnanosti a v podmínkách stabilní cenové hladiny.“²⁶

Tradiční pohled na pracovní sílu, jako na lehce substituovatelný výrobní faktor již v dnešní době neobstojí. Modely (endogenního) ekonomického růstu například autorů P. Romera, R. Lucase, G. Grossmana a E. Helpmana systematicky implementující investice

---

²⁵ viz HOLUB, A., FOLTÝN, J. a ORDUNUNG, N. *Rozvojová ekonomika*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1993.

²⁶ LISÝ, J. a KOL. *Ekonomía v novej ekonomike*. 1. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2005, s. 376.

do lidského kapitálu, znalosti i vědu a výzkum do ekonomické teorie vznikají v 80. letech 20. století, pochopitelně již jako reakce na reálný ekonomický vývoj. Neustálé volání po zvyšování investic do školství, vědy a výzkumu je podpořeno argumentem přímé úměry mezi mírou ekonomického růstu a úrovní vzdělání v dané ekonomice. Je známo, že význam a hodnota znalostí se nejmarkantněji projeví, pokud se daná ekonomika přiblíží ke své hranici produkčních možností, neboli k tzv. technologické hranici. „Posun“ technologické hranice je podmíněn dlouhodobým ekonomickým růstem. Fundamentálním zdrojem ekonomického růstu jsou inovace.

A jaký je vztah mezi investicemi do lidského kapitálu - vzdělání (do školství) a inovacemi? V dnešním globalizovaném světě se prosazuje trend, že investice do prvního a druhého stupně vzdělání umožňují existující technologie zavádět a využívat, kdežto investice do třetího stupně vzdělání (vysokoškolské) vede ke schopnosti lidí žádat inovace vytvářet. Mezi zaváděním a využíváním a samotnou tvorbou inovací je podstatný rozdíl. Tvorba inovací realizuje vyšší přidanou hodnotu a současně představuje novou kvalitu ekonomického růstu. Proto ekonomové doporučují tvůrcům hospodářské politiky zvyšovat podíl investic do vysokého školství a vývoje a výzkumu na hrubém domácím produktu.

I když se ekonomie zabývá růstem produktu již od časů klasické školy zastoupené D. Humem či A. Smithem., bylo pojetí růstu, jako zvyšování zásoby kapitálových statků, včetně lidského kapitálu kodifikováno až v 50. letech 20. století. To souvisí zejména s rozvojem moderních matematických a ekonometrických metod.

3. 1. Neoklasické modely ekonomického růstu

V neoklasických modelech ekonomického růstu se pro znázornění pro znázornění chování hospodářství používá řada matematických modelů, z nichž některé zahrnují i data vztahující se k rozvoji lidského kapitálu.

Jeden z prvních růstových modelů, které připisují ekonomický růst vnějším faktorům, charakterizoval v 50. letech minulého století Robert Solow. V tomto modelu je ekonomického růstu dosahováno pomocí navyšování technického pokroku nebo navyšování počtu lidí. Pokud by byl růst reálného důchodu způsoben nárůstem obyvatelstva, v konečném důsledku by se absolutní přírůstek reálného důchodu rozložil mezi více lidí, kteří jej vytvořili. Technologický pokrok je podle Solowa dostupný ve stejné míře pro všechny země a měl by být rozhodujícím faktorem pro růst produktivity práce.²⁷

Za nejvýznamnější faktory ekonomického růstu. jsou v tomto modelu považovány akumulace fyzického a lidského kapitálu. Předpokládalo se, že tyto dva faktory na makroekonomické úrovni reagují na ekonomické pobídky, proto se také dostaly do centra zájmu ekonomické teorie. Technologický progres byl v tomto kontextu považován za exogenní a technologická změna posunuta spíše na okraj zájmu.

Solowův model mimo jiné předpokládá, že hospodářská politika může působit na ekonomický růst tím, že stimuluje sklon ekonomických subjektů k úsporám. V případě, že jsou zdroje kapitálu v ekonomice vzácné, je produktivita tohoto vysoká, proto bude národní důchod vysoký v poměru ke kapitálu. To motivuje ekonomické subjekty k vyšším úsporám, aby byly schopny nahradit opotřebením dané zásoby kapitálu – fyzického i lidského. Celková zásoba kapitálu tak roste a spolu s ní i důchod. Jelikož však platí podmínka klesajícího mezního produktu kapitálu (při konstantní úrovni technologie má růst mezní produktivity práce při zapojení další jednotky kapitálu klesající tendenci), nebude důchod růst stejnou rychlostí jako zásoba kapitálu (úspory nebudou růst stejným tempem jako opotřebením) a nakonec dojde k zastavení tohoto růstu v okamžiku, kdy se opotřebením vyrovná úsporám. Hospodářská politika stimulující mezní sklon lidí k úsporám

---

²⁷ PAULÍK, T., PELLEŠOVÁ, P. *Makroekonomie*. 2002. s. 316

má proto pouze krátkodobý efekt na akumulaci kapitálu a tudíž na růst. V dlouhém období ekonomický růst konverguje k míře technologického pokroku, který považuje tato teorie za exogenní.

Solowův model pracuje v modifikaci základních rovnic i s lidským kapitálem a technologickým pokrokem pracuje s modifikovanými základními rovnicemi. Rozlišuje se mezi prací kvalifikovanou prací, tzn. pracovní silou vybavenou lidským kapitálem a připočítává se k ní i efektivní kvalifikovaná práce, která zohledňuje její technologické vybavení. Do produkční funkce je implantována kvalifikovaná práce a přidává se proměnná, která vyjadřuje určitou úroveň technologie. V rovnici akumulace kapitálu se rozděluje akumulace lidského kapitálu a akumulace fyzického kapitálu. Pro vyjádření akumulace lidského kapitálu se předpokládá, že ekonomické subjekty – konkrétní lidé - mohou akumulovat vlastní lidský kapitál systematickým vzděláváním a osvojováním si nových profesních dovedností. Čas vynaložený na studium se využívá na úkor času stráveného produktivní pracovní činností.

Z hlediska implikací Solowovy teorie v hospodářské politice jednají výlučně vlády, které dokonalým způsobem ovládají „černé dokonale konkurenční skřínky“, a jejich úkol spočívá ve zmáčknutí správných knoflíků na skřínce tak, aby vydala co největší výstup. Odhady ekonomů musí vytvářet základ pro národní alokaci zdrojů v zájmu ekonomického růstu.

Z exogenní podstaty technologického pokroku vyplývá, že ten být úmyslně měněn nemůže, k ovlivnění zbývají jen populační růst a klíčová proměnná sklonu k úsporám. Jak regulace populačního růstu, tak zvyšujícího se sklonu k úsporám povede podle modelu krátkodobě ke zvýšení tempa růstu a k ustavení rovnováhy na vyšší úrovni důchodu. Tímto přístupem byla ovlivněna i rozvojová strategie chudých zemí. Opatření směřující ke zvýšení míry úspor z domácích zdrojů i prostřednictvím zahraniční pomoci měla zvyšovat tempo konvergence ekonomické úrovně.

V Solowově modelu se také vysvětlují rozdíly mezi bohatými a chudými zeměmi. Skutečnost, jestli je země považována za chudou nebo bohatou se vysvětluje rozdíly ve

vyspělosti ekonomik, které se analyzují a porovnávají. Nezanedbatelný vliv má množství investic, míra růstu populace, technologický pokrok a agregované investiceme do lidského kapitálu. Málokdo by popíral fakt, že tyto veličiny mají vliv na produkci na osobu a také na tempo růstu hrubého domácího produktu.

Vyspělé země se vyznačují vyšším mezním afinitou i k investicím a také nižšími tempy růstu populace než méně vyspělé země, mají k dispozici vyspělejší technologie. Průměrná doba studia vyjádřená počtem let studia na obyvatele je v porovnání méně vyspělými a v porovnání s rozvojovými zeměmi relativně vysoká.

Trvalý růstu HDP je vysvětlován odkazem na technologický pokrok. Ekonomiky jsou schopny v dlouhém období růst tempem, které v podstatě kopíruje tempo růstu technologických změn. Pokud existují rozdíly v tempech růstu HDP mezi jednotlivými zeměmi, obvyklým argumentem pro jejich vysvětlení je rozdílná schopnost vyvíjet a implementovat nové technologie. Pokud ještě nedosáhla tempa růstu technologického pokroku, které by odpovídalo dlouhodobému rovnovážnému stavu, je ekonomika schopna růst vysokým tempem. To vysvětluje vysoká tempa růstu evropských zemí v období poválečné obnovy. Vysoká tempa růstu zaznamenávají také země, ve kterých došlo ke skokovému nárůstu investic. Až ekonomika dosáhne nového rovnovážného stavu, tempo růstu HDP se postupně vyrovná s úrovní tempa růstu technologického pokroku.

Pro Solowův model s lidským kapitálem je typické, že v něm vzdělanost populace hraje výraznou roli v ekonomické výkonnosti. V tomto modelu vybavenost pracovní síly kapitálem a ve spojení s vyšším počtem let studia dokonce exponenciálně roste a významně ovlivňuje výkonnost ekonomik.

3. 2 Modely endogenního ekonomického růstu

Navzdory tomu, že neoklasické modely se staly významným přínosem pro studium ekonomického růstu, objevily se v 80. letech pochybnosti, zda tyto modely dostatečně vystihují příčiny a dynamiku ekonomického růstu. Model zmiňovaný v předešlé kapitole předpokládá, že země budou vzájemně konvergovat do stálého stavu, ve kterém je růst na hlavu nulový (a to zejména kvůli klesajícím výnosům kapitálu).

Zkušenost druhé poloviny dvacátého století a studie empirických dat však prokázaly, že k takové konvergenci nedochází; ekonomický růst rozvinutých zemí se nezastavil a rozdíly v růstu produktu na hlavu mezi rozvinutými a rozvíjejícími se zeměmi se prohlubují. Snahy o nalezení přístupu k ekonomickému růstu, který by více odrážel realitu empirických dat lze obecně rozdělit do dvou proudů.

První pracuje s rozšířeným pojetím kapitálu a nepočítá již s klesajícím mezním příjmem z kapitálu. Tento přístup, se do značné míry vzdaluje od neoklasického pojetí růstu, protože za hlavní faktor růstu produktu na hlavu považuje kapitál a ne technologický pokrok. Ten druhý považuje za jediný způsob, jímž může ekonomika překonat klesající mezní příjmy v dlouhém období technologicky pokrok.

Modely endogenního růstu stavějí na předpokladu, že technologická změna je závislá na ekonomických rozhodnutích, protože je výsledkem průmyslových inovací firem sledujících realizaci zisku a závisí na podpoře vědy, akumulaci lidského kapitálu a dalších aktivitách podobného druhu.

Ve vývoji endogenních teorií ekonomického růstu je možné zaznamenat celou řadu modelů: od jednofaktorového modelu endogenního růstu (AK model), přes dvoufaktorové modely endogenního růstu (Uzawův Lucasův model), přes modely endogenního růstu druhé vlny – model technologické změny s rostoucí rozmanitostí produktů, modely technologické změny s rostoucí kvalitou produktů až k modelům technologické difúze, růstové empirie a studie konvergence.

Empirické výzkumy Solowových následníků ukazují, že význam lidského kapitálu je podstatně vyšší, než jaký mu byl původně přikládán. Shodují se v myšlence pozitivních externalit kapitálu, který vytváří výnosy pro celou společnost ne jen pro svého investora. To vysvětluje, proč rostou rychleji země s vyšším počátečním lidským kapitálem.

K rozvoji endogenních růstových modelů významně přispěli mezi jinými i Romer a Lucas. Romer (1986) ve svých 16 pracích operuje např. s pojmy učení se prací nebo leasing spillover (přelévání znalostí). V praxi tak zkvalitňování lidského kapitálu probíhá zvýšením firemní zásoby kapitálu, která s sebou přinese zvýšení znalostí nebo prostřednictvím nově objeveného poznatku, jenž se okamžitě přelije do celého hospodářství. Lucas (1988) zkoumá pozitivní externality lidského kapitálu, který se podle něj může stát alternativou k zdokonalování technologie. Autoři v těchto modelech zdůrazňují zásobu znalostí jako významný „motor“ dlouhodobého růstu a proto navrhuji zvyšovat investice do lidského kapitálu.²⁸

K rozšíření původního modelu přispěli svou společnou prací i Mankiw, Romer a Weil. V roce 1992 zjišťovali na rozsáhlém vzorku zemí předpoklad Solowova modelu o vlivu úspor a míře růstu obyvatelstva na reálný důchod. S použitím těchto dvou proměnných byli schopni obhájit víc jak polovinu z odchylek mezi důchody na osobu jednotlivých zemí. Lépe objasnit rozdíly v životních úrovních zemí se jim podařilo, jakmile zařadili lidský kapitál mezi ostatní dostupný kapitál.

Díky takovým modelům lze obhájit nutnost investic do lidského kapitálu. Je v nich obvykle pozorován pozitivní vztah mezi národním důchodem a vzděláním.

---

²⁸ KEJAK, M. Endogenní růstové modely. *Finance a úvěr* [online]. 1998. s. 448, 452 [cit. 2011-11-19]. Dostupné z [www: <http://journal.fsv.cuni.cz/storage/479_199807mk.pdf>](http://journal.fsv.cuni.cz/storage/479_199807mk.pdf)

3.3 Lidský kapitál a ekonomický růst

Od počátku vzniku teoretického konceptu lidského kapitálu se ekonomové, sociologové, manažeři a další odborníci zabývají odpovědí na otázku, jaký je vztah mezi lidským kapitálem a zda a jak lidský kapitál přispívá k ekonomickému růstu anebo zda je rozvoj lidského kapitálu výsledkem nebo podmínkou ekonomického růstu. Jejich odpovědi i přes rozdílnost vědně oborových přístupů k dané otázce se nijak podstatně neliší, naopak se vzájemně doplňují a přispívají k podrobnějšímu poznání vzájemné interakce lidského kapitálu a ekonomického růstu.

Všeobecně se různí autoři shodují na vyjádření, že existuje pozitivní souvislost mezi úrovní lidského kapitálu v dané zemi v makroekonomických ukazatelích a jejím hospodářským růstem.

Vedle pozitivních názorů se ale i objevují názory pesimističtější laděné. Nekritický přístup k ekonomickému růstu má počátek právě v období průmyslových revolucí, které ovšem znamenaly pro lidstvo ohromný skok dopředu a zajistily rozvoj společnosti v materiální rovině natolik, že se začalo zdát, že lidstvo opravdu nemá překážek, které by nemohlo zvládnout. S postupem doby však začínaly narůstat obavy, které jsou patrnější stále více v dnešním světě. Přístup k rozvoji a růstu, který byl oprávněný na konci 19. století a také v obdobích po druhé světové válce, se zdá být do budoucna nemožný. Lidstvo začíná cítit jisté meze růstu, i když zatím jen ve velmi nejasných obrysech.

Nejedná se již jen o zdrojová omezení, která s rozvojem ekonomik třetího světa budou stále aktuálnější, ale také o nebezpečí sčítání rizik, které s růstem souvisí. Ulrich Beck ve své knize „Riziková společnost“ upozorňuje na vzrůstající tendence ohrožení moderními technologiemi, jejichž možný zhoubný dosah není možné přesně určit, jelikož máme jen mlhavé představy o možných konsekvencích jejich vzájemného ovlivňování se v negativním smyslu.

Pro standardní ekonomické modely je charakteristické, že lidský kapitál stimuluje ekonomický růst, protože jde o jeden ze vstupních faktorů výroby zboží a služeb.

Ekonomickým rozvojem se rozumí ekonomický růst a strukturální (tzn. především technickoekonomické a sociálně-ekonomické) změny, např. v oblasti zaměstnanosti, životní úrovně, vlastnických vztahů apod.

Ekonomický růst je chápán jako růst hrubého domácího produktu nebo jiné agregátní ekonomické veličiny měřící výkon hospodářství.²⁹ Ekonomický růst je proces, který zvyšuje schopnost ekonomiky vyrábět zboží a služby, z tohoto důvodu je vyjadřován prostřednictvím reálných ekonomických veličin (reálný HDP). „Ekonomický růst představuje zvyšování produkční kapacity dané ekonomiky v čase, proto v pravém slova smyslu vyjadřuje růst potenciálního hrubého domácího produktu. Potenciální produkt představuje nejvyšší možnou úroveň reálného produktu, kterou může daná ekonomika trvale dosahovat v podmínkách přirozené míry nezaměstnanosti a v podmínkách stabilní cenové hladiny.“³⁰

Vedle pojmu ekonomický růst se objevuje i pojem ekonomický rozvoj. Ekonomický rozvoj je možné chápat „vývoj kvalitativních momentů a konkrétních historických forem ekonomického systému. Z teoretického hlediska jde o sledování změny vlastních ekonomických mechanismů a jejich logického uspořádání. Tento pojem obsahuje i úvahy, jak jednotlivé složky systému uspokojují společenské potřeby. Ekonomický rozvoj je tedy širší kategorií, než je ekonomický růst, který se zabývá, jak bylo již výše naznačeno, sledováním kvantitativních aspektů. Ekonomický rozvoj z hlediska teorie je aplikací obecných vývojových teorií na oblast ekonomického života.“³¹

Lidský kapitál stimuluje ekonomický růst tím, že vzdělanější a kvalifikovanější zaměstnanci jsou schopni mnohem snadněji a rychleji implementovat nové technologie jako výsledku technologického pokroku jako výsledku výzkumu a inovací. Znalosti nositelů lidského kapitálu přestávají být produktem a stávají se nástrojem ekonomických a dalších změn ve společnosti. Z pohledu podstaty lidského kapitálu je obtížné tyto změny změřit.

---

²⁹ viz HOLUB, A., FOLTÝN, J. a ORDUNUNG, N. *Rozvojová ekonomika*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1993. ISBN 80-7079-423-2

³⁰ LISÝ, J. a KOL. *Ekonomía v novej ekonomike*. 1. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2005, ISBN 80-8078-063-3. s. 376

³¹ VARADZIN, F. A KOL. *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing, 2004, ISBN 80-86419-61-4, s.37

Zatímco v ekonomické teorii a praxi existuje řada propracovaných kvantitativních a kvalitativních ukazatelů ekonomického růstu, v teorii lidského kapitálu se soustava měřitelných kritérií, jejichž prostřednictvím je možné prokázat přímý vliv lidského kapitálu na ekonomický růst, postupně utváří. V dnešní době již existuje určitá shoda na těch nejzákladnějších měřitelných ukazatelích. Jimi jsou:

- funkční gramotnost dospělých
- formální a neformální vzdělání dospělých
- charakteristiky dalšího vzdělávání dospělých
- vzdělanostní potenciál společnosti
- průměrná délka vzdělání ve společnosti
- střední délka vzdělávání ve společnosti.

Dále je možné sledovat:

- úroveň lidského kapitálu a HDP
- úroveň lidského kapitálu a individuální produktivity práce
- vzdělanost a kvalita lidského života, index kvality lidského života
- investice do lidského kapitálu.

Poměrně podrobně je rozpracováno měření lidského kapitálu prostřednictvím ukazatelů vzdělávání.

Jak je např. pomocí tvrdých a měkkých ukazatelů hodnocen lidský kapitál České republiky, přibližuje následující konstatování. „Česká republika bývá často označována – nejen v novinových člancích, ale i ve výzkumných pojednáních a vysokoškolských skriptech – za zemi, jejíž základní komparativní výhodou je nízká cena pracovní síly. Pohled zahraničních hodnotitelů je ovšem komplexnější. Podívejme se na blíže na jedno z nejobsažnějších hodnocení, Zprávu o globální konkurenceschopnosti, publikovanou Světovým ekonomickým fórem. Rozsah a kvalitu lidského kapitálu hodnotí Globální zpráva o konkurenceschopnosti pomocí 18 ukazatelů, z nichž dvě třetiny mají charakter indikátorů

„měkkých“, jedna třetina indikátorů tvrdých, statistických. Tvrdé, statistické indikátory vypovídají o:

- vysokému podílu populace s ukončeným středním vzděláním (zatímco průměr zemí OECD činil 43 % obyvatelstva ve věku 25 – 64 let, v ČR se jednalo o 76 % obyvatelstva této věkové skupiny)
- nízkému podílu populace, jíž se nedostalo vzdělání vůbec nebo jen vzdělání primárního a nižšího sekundárního (průměr zemí OECD 36 %, ČR 14 % obyvatelstva ve věku 25 - 64 let).
- podprůměrnému podílu vzdělání terciárního (průměr zemí OECD 22 %, údaj za ČR 12 %). Zde je třeba ovšem dodat, že rozdíl je do značné míry způsobem metodicky. Terciárním vzděláním se podle metodiky OECD nerozumí jen vzdělání vysokoškolské, ale i nejrůznější nadstavbové kurzy trvající například 6 měsíců.
- neexistenci jevu negramotnosti
- příznivých výsledcích, pokud jde o bodové ohodnocení matematických a přírodovědných znalostí žáků osmých tříd
- poměrně příznivou relací počtu žáků na jednoho učitele v primárním a sekundárním školství.

Hodnoty měkkých indikátorů jsou získávány na základě výpovědí expertů, jimiž jsou představitelé vyššího a středního managementu s vysokou mírou zastoupení podniků, v nichž působí zahraniční kapitál. Úkolem expertů je vyjádřit se pomocí sedmistupňové hodnotící škály (od absolutně souhlasím, až po absolutně nesouhlasím, resp. od absolutně nesouhlasím, až po absolutně souhlasím) k míře platnosti následujících dvanácti výroků v jimi posuzované zemi. Na základě všech výpovědí se pak sestavuje pořadí jednotlivých zemí podle daného aspektu konkurenceschopnosti. Celkem se v roce 2000 hodnotilo 59 zemí.

Jak se podle mínění expertů umístila Česká republika v hodnocení konkurenceschopnosti své pracovní síly, je zřejmé z následujícího přehledu:

- Veřejné školy jsou velmi kvalitní (pořadí ČR 21, mezi Švédskem a Norskem, USA na 25. místě).
- Rozdíl v kvalitě škol dostupných bohatým a chudým dětem je malý (pořadí ČR 16, mezi Thajskem a Itálií, USA na 37. místě).

- Minimální mzda stanovená zákonem má jen malý vliv na skutečnou úroveň mezd, protože je příliš nízká a/nebo zákon není dodržován (pořadí ČR 27, mezi Indonézií a Španělskem, nejmenší vliv má minimální mzda podle výpovědí expertů v Rusku, na Ukrajině, v Bolívii a v řadě dalších rozvojových zemí, USA jsou na 49. místě).
- Kvalita zdravotní péče je vysoká (pořadí ČR 28, mezi Jordánskem a Koreou, na prvním místě žebříčku se nachází Finsko, na posledním Venezuela).
- Rozdíl v kvalitě zdravotní péče dostupné bohatým a chudým lidem je malý (18. místo mezi Španělskem a Slovenskem, USA na 32. místě).
- Praxe najímání a propouštění zaměstnanců je v kompetenci zaměstnavatelů (pořadí ČR 15, mezi Tureckem a Jordánskem, žebříček vede Singapur).
- Regulace práce usnadňuje přizpůsobení pracovní doby neočekávaným změnám poptávky (pořadí ČR 16, mezi Jordánskem a Islandem).
- Program podpory v nezaměstnanosti usiluje o rovnováhu mezi sociální ochranou a zachováním pobídek k práci (pořadí ČR 43, nejvelkorysejší podpory v nezaměstnanosti má Německo, nejhorší Hongkong, Singapur, Malajsie a Spojené státy)
- Vztahy mezi zaměstnanci mezi managementem a zaměstnanci jsou kooperativní (pořadí ČR 28, žebříček vede Singapur, uzavírá Francie).
- Moc a vliv odborů jsou nízké. (Nejsilnější odbory má podle hodnotitelů Finsko a Švédsko, nejslabší Hongkong, pořadí ČR 37, mezi Bolívií a Tchajvanem).
- Úroveň mezd je určována každým jednotlivým podnikem (největší volnost v určování úrovně mezd mají podnikatelé v Hongkongu, v Peru a v Chile, nejmenší v Německu, Finsku a v Irsku. Pořadí ČR 15, mezi Bulharskem a Maďarskem).
- Mzda je určována produktivitou (pořadí ČR 15, žebříček vede Honkong).“³²

V řadě mikroekonomických a makroekonomických modelů se lidský kapitál stal velmi důležitou proměnnou, i když je určení jeho objemu problematické a zahrnuje v sobě jisté a svým způsobem logické nepřesnosti a zjednodušení. Máme v této souvislosti na mysli specifický charakter lidského kapitálu jako souboru vlastností lidských individuí se svými biologickými i sociálně ekonomickými a sociálně psychologickými charakteristikami.

---

³² KLVAČOVÁ, E. *Vliv kvality lidského kapitálu na konkurenceschopnost české ekonomiky*. In.: Sborník materiálů z Konference o rozvoji obchodu, Brno, únor 2003. [online, [cit. 2011-12-25]. Dostupný na WWW: nb.vse.cz/.../Konkurenceschopnost%20ceskeho%20lidskeho%20kap

Posuzování jejich kvality i množství je ovlivněno obtížně změřitelnými anebo dokonce nezměřitelnými subjektivními faktory. Pro měření lidského kapitálu se nejčastěji využívají základní sociodemografická data, z nichž většina autorů používá nějakou formu vyjádření hodnoty lidského kapitálu pomocí údajů ze vzdělávací sféry.

Pro tuto volbu svědčí dobrá dostupnost dat a fakt, že investice do vzdělání jsou považovány za nejdůležitější formu investic do lidského kapitálu. Mezi nejčastěji využívané datové soubory patří údaje o gramotnosti, počtech studentů zapsaných nebo absolvujících v jednotlivých stupních vzdělávací soustavy a průměrná délka studia. Měření lidského kapitálu pomocí gramotnosti je sice užitečnou, ale jednou z méně používaných metod, kterou používá pro své analýzy organizace OECD. Výhodou této metody je snadná dostupnost a jednoduchost jejich interpretace. Problém je v tom, že ve vyspělých zemích gramotnost obyvatel dosahuje téměř stoprocentní hranice.

Počty studentů, průměrná délka studia a jejich kombinace jsou nejčastěji používané pro měření lidského kapitálu opět z důvodu relativně snadné dostupnosti a jednoduchého vypočtu průměrné délky studia a jasné interpretace dat.

Orientace a používání těchto datových souborů ale přináší určitá rizika zjednodušení a nepřesné interpretace:

- 1) nepředpokládá se odlišná úroveň vzdělání v jednotlivých zemích; pracuje se s předpokladem rovnosti – tzn., že jeden rok studia by měl každému přinést stejné znalosti a dovednosti bez ohledu na obor studia, obsah látky, kvalitu vyučujících, odlišnosti vzdělávacího systému atd.,
- 2) předpokládá se, že osoby z každé kategorie nebo stupně vzdělání srovnatelní s osobami všech kategorií v univerzálním kvalifikačním, profilu
- 3) ne zcela správně se předpokládá se, že rozdíly v produktivitě všech zaměstnanců budou proporcionálně stejné jako rozdíly v délce jejich studia a nebude se zohledňovat mzdová diference,
- 4) elasticita substituce mezi pracovníky z různých kategorií se bude považovat za konstantní.

Metoda měření lidského kapitálu pomocí průměrné délky studia pro stanovení jeho hodnoty a její různé modifikace můžeme označit za nejpoužívanější. Aby byla přesnější, je potřebné ji propojit do kombinace s údaji o zdravotním stavu. I tak by přesný výpočet byl pravděpodobně velmi komplikovaný a nedá se očekávat, že by namísto odstranění jedněch zjednodušení nepřinesl zjednodušení jiná.

Lidský kapitál v nich bývá vyjadřován jako míra gramotnosti lidí na rozdíl od obvyklého měření lidského kapitálu jako podílu obyvatel s vysokoškolským vzděláním v ekonomicky aktivním obyvatelstvu.

Skupina ekonomů, známá pod zkratkou MRW, což jsou počáteční písmena jejich příjmení (N.Mankiw, D.Romer, D.Weil) se pokusila prokázat, že Solowův model, který zahrnuje akumulaci fyzického a lidského kapitálu a jeho vlivu na ekonomický růst, může platit i v dnešní době. Potvrzují, že i dnešní době platí, že stálý stav podmiňují exogenní proměnné, kterými jsou míra úspor, technologický pokrok a populační růst. Tyto proměnné působí v každé zemi, samozřejmě s odlišnými efekty. Logicky předpokládají, že bohatší země mají vyšší míru úspor; na druhé straně je pak logický předpoklad, že čím je míra růstu populace vyšší, tím nižší mohou být úspory a země může být chudší. Na podporu svých předpokladů prostudovali datový vzorek 120 zemí za období let 1960-1996. Základní údaje, které byly sledovány, představovaly reálný produkt, investice, růst populace, vládní a soukromou spotřebu. V tehdejší polárně rozděleném světě mezi vzorek zemí, které byly předmětem zkoumání, nebyly zařazeny centrálně plánované ekonomiky. Lidský kapitál je v jejich pojetí chápán jako investice do vzdělání, proto se soustřeďují především na výdaje spojené se vzděláním u jednotlivců, rodin a veřejné výdaje na vzdělání. Neberou do úvahy např. další složky lidského kapitálu – např. investice do zdraví. Svým způsobem je to určité zjednodušení, které ale může mít své opodstatnění ve složitém a komplikovaném vyjadřování ostatních složek lidského kapitálu, nehovoře o skutečnosti, že některá data jsou v této souvislosti obtížně získatelná. Skupina „MRV“ tak akumulaci lidského kapitálu ve svém ekonomickém modelu vyjadřuje podílem středoškolsky vzdělaných osob na ekonomicky aktivním obyvatelstvu.³³

---

³³ viz např. MANKIW, G., ROMER, D., WEIL, D.: *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*. Quantitative Journal of Economics, May 1992, s. 407-437.

Jiným přístupem může být kombinace neoklasického modelu s endogenními modely růstu, v nichž se objevuje i zkoumání problému, jak rozvojové země dotahují v ukazatelích ekonomického rozvoje bohaté státy jako výsledek vládní politiky. Zmíněná kombinace pomáhá vysvětlit problém, proč přes klesající mezní výnosy z fyzického a lidského kapitálu rostou vyspělé země i světová ekonomika. Ekonomický růst je vyjádřen růstem hrubého domácího produktu na osobu. Kromě dalších předdefinovaných proměnných se za hlavní determinantu ekonomického růstu považuje lidský kapitál, měřitelný a definovaný jako délka středoškolského a vysokoškolského studia mužské části populace. Vliv středoškolského a vysokoškolského vzdělání se nadřazuje nad efekt technologického pokroku; v období genderových studií v devadesátých letech je paradoxní, že se v modelu pracuje s předpokladem slabšího vlivu vzdělání žen, kde jejich lidský kapitál není tak dobře oceněn na trhu práce jako mužský. Orientace na středoškolské a vysokoškolské vzdělání a délka vysokoškolského studia má také své opodstatnění: dá se totiž důvodně předpokládat, že lidé s uvedeným stupněm vzdělání budou schopni ve znalostní ekonomice absorbovat technologické změny a produkovat inovace. Také by se tím dalo vysvětlit, proč by se měl v růstových modelech znalostní společnosti „nadřazovat“ lidský kapitál nad technologický pokrok.

Do vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst by měly být zahrnuty i nejdůležitější demografické ukazatele.

Více vzdělaným pracovníkům dovoluje vyšší úroveň jejich lidského kapitálu dosahovat vyšších výdělků, které dovolují ekonomice více investovat do veřejného zdraví a tím snižovat úmrtnost a zvyšovat délku života. Nižší úmrtnost zvyšuje a prodlužuje výnosy ze vzdělání. Jiná je situace v rozvojových zemích, kde kromě nedostatečné úrovně a pokrytí vzdělávacího systému je problémem rovněž nedostatek času pro jedince, aby akumuloval svůj lidský kapitál vzděláváním se. Rozvojové ekonomiky navíc ve většině zemí nemají dostatek prostředků na zajištění vzdělání a zdravotní péče a tak její „motor“ nefunguje jako u vyspělých zemí.

V předchozím textu již byl zmíněn vztah mezi úrovní lidského kapitálu, ekonomickým růstem a zaváděním nových technologií. Otázka, kterou si ekonomové mohou klást, je poměrně jednoduchá: usnadňuje vyšší úroveň lidského kapitálu zavádění nových technologií? Pokud budeme souhlasit, pak by země s vyšší zásobou lidského kapitálu měly absorbovat nové technologie mnohem rychleji a to by mělo vést k rychlejšímu ekonomickému růstu v porovnání se zeměmi, kde převažuje průmysl, který neklade tak velké nároky na zásobu lidského kapitálu. Logicky by tak bylo možné odvodit, že existuje pozitivní vliv úrovně lidského kapitálu a jeho akumulace na míru růstu výstupu na pracovníka v zemích s průmyslem náročným na lidský kapitál.

Světový růst v Americe, Evropě, Euroasii, Africe a Asijsko-Pacifické oblasti v období před rokem 2008 by dovoloval formulovat předpoklad, že měřený lidský kapitál spolu s dalšími proměnnými prokázal přímý dopad na ekonomický růst, ale zároveň přinesl i nepřímý efekt na ekonomický růst skrze např. průmyslový rozvoj. Ukazuje se, že je potřeba soustředit pozornost i na nepřímé efekty lidského kapitálu, které mnohdy mohou mít větší vliv na ekonomický růst než přímo efekty ze vzdělání.

Řada ekonomů formuluje shodně na základě empirického výzkumu k názoru, že existuje přímá souvislost mezi úrovní lidského kapitálu a změnami v hospodářském růstu dané země. Jiní odborníci kritizují nejednoznačnou průkaznost takového vztahu, nežřídka se objevují názory, která tvrzení o pozitivním vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst popírají nebo dokonce vyvracejí. Závěry autorů studií o lidském kapitálu doporučují mezinárodní spolupráci a úsilí na zvyšování úrovně vzdělání populace v rozvojových zemích a dalších faktorů s cílem zajistit dlouhodobý ekonomický růst.

Vliv lidského kapitálu na ekonomický růst bývá nejčastěji zkoumán pomocí průřezových analýz ekonomického růstu. Odhady vlivu se kalkulují podle regresních rovnic, kde je ekonomický růst vztažen k úrovni vzdělání a dalších faktorů, které jej ovlivňují. Vedle nich bývají také používány metody analýz časových řad jednotlivých zemí. Zkoumají se také zdroje růstu a vliv vzdělání na ekonomický růst nebo se zkoumá úroveň důchodu pomocí ekonometrických technik. Pro všechny přístupy je možné nalézt určité společné problémy: prvním problémem jsou data a jejich dostupnost; druhým

problémem je nalezení správné časové řady těchto dat a konečně třetím problémem může být nevhodné definování proměnných, nevyjádření důležitých ukazatelů a řada dalších klasických ekonometrických problémů, které validitu a reliabilitu závěrů snižují.

Ukazuje se, že problémem bývá také měření vstupů a určení jejich míry vlivu na ekonomický růst. O lidském kapitálu v jeho proměnlivosti to platí zvlášť. Proto se mnoho ekonomů snaží ve svých pracích vyčlenit lidský kapitál jako vzdělání. Vliv vzdělání bývá vyjádřen nejčastěji dobou studia, počtem studentů nebo úrovní dosaženého vzdělání. Jako další parametr může využívat také podíl pracovníků s různou úrovní vzdělání na obyvatelstvu. Potíž u kvantitativních ukazatelů spočívá v tom, že nezobrazují kvalitu vzdělání. Dalším problémem je, že se kalkuluje pouze oficiálním vzděláváním a už se nebere do úvahy např. vzdělání na pracovištích, které je pro rozvoj lidského kapitálu v určitých etapách života člověka důležitější než formálně získané certifikované vzdělání. apod. Můžeme setkat i s takovou proměnnou jako veřejné výdaje na vzdělávání.

Jak je vidět, hraje zásadní roli při studiu vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst správný výběr a vyjádření odpovídajících proměnných a jejich měření. Proto se často můžeme setkat s odlišnými nebo dokonce protikladnými výsledky výzkumu vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst. Rozdílné názory mohou vznikat na základě zvoleného empirického přístupu – zejména ekonometrických modelů, vyjádření a zahrnutí odlišných proměnných, použití odlišných datových souborů a jejich kvality. To však sebou nese problém přetechnizování růstových teorií s lidským kapitálem: některé modely jsou použitými výzkumnými metodami a technikami, datovými soubory a podpůrným vědeckým softwarem na jejich zpracování tak přetechnizované, že se může stát, že teorie ztratí kontakt a vazbu na realitu, což už se v dějinách vědy mnohokrát stalo. V určitých případech se tomu ale není možné vyhnout – např. u složitějších modelů při zkoumání nepřímých efektů lidského kapitálu na ekonomický růst, které hrají mnohdy větší roli než přímé efekty vzdělání. V posledních letech byla v zahraničí zpracována celá řada průřezových studií, které se zabývaly problematikou vzájemného vztahu a vzájemného ovlivňování se lidského kapitálu a ekonomického růstu. Níže uvedená přehledová tabulka ukazuje, s jak velkým rozsahem dat museli odborníci pracovat. Tabulka si podle jejího autora neklade velké teoretické ambice, má spíše ilustrativní charakter.

Tabulka: Dopad lidského kapitálu na ekonomický růst – přehled vybraných studií

Autoři	Data a zdroje	Proměnná	Výsledek
Romer (1990b)	Rozvojové a vyspělé země/UNESCO	Gramotnost	Počáteční úroveň gramotnosti vysvětluje investice a nepřímý růst
Barro (1991)	Rozvojové a vyspělé země/UN/100 zemí	Rozdíly v kvalitě vzdělání	Vztah učitel-student byl na ZŠ a SŠ nevýznamný k e. r.
Mankiw (1992)	3 vzorky od 22-98 zemí + OECD	Počet zapsaných studentů SŠ	Růst vzdělání ovlivní krátkodobou míru růstu nikoli dl. e. r.
Wolf Gittleman (1993)	19 průmyslových zemí/WB	Zapsaní studenti a dosažené vzdělání	V zemích OECD, pouze studenti VŠ významní.
Nehru a Dhareshwar (1994)	Rozvojové a vyspělé země/WB	Index dosaženého vzdělání (podle počtu zapsaných studentů)	Akumulace LK je 3x až 4x významnější než růst pracovní síly. LK ovlivňuje produktivitu.
Benhabib a Spiegel (1994)	Rozvojové a vyspělé země/78/UNESCO	Dosažené vzdělání	Změna vzdělání není faktorem růstu.
Englander a Gurney (1994)	Země OECD/19 – mezi roky 1960-1990	Počet zapsaných studentů na ZŠ a SŠ	Zápis na SŠ přispěl k růstu produktivity v OECD
Jenkins (1995a,b)	Velká Británie, USA a Švédsko/UK	VŠ vzdělání	Vysoká míra výnosů ze VŠ vzdělání. USA a Švédsko lepší v míře návratnosti a mzdové prémie
Wolf a Gittleman (1995)	Rozvojové a vyspělé země/WB	Počet vědců a inženýrů na obyvatele	Počet vědců a inženýrů významný v mnoha oblastech např. produktivitě
Barro a Sala-i-Martin (1995)	Rozvojové a vyspělé země/WB	Dosažené vzdělání	Vzdělání u mužů vliv na e. r. hlavně SŠ. U žen negativní dopad SŠ i VŠ
Jones (1996)	Rozvojové a vyspělé země/WB	Dosažené vzdělání	Růst odměn a produktivity také vzděláním stávajících pracovníků, což vede k novým nápadům.
Gemmell (1996)	Rozvojové a vyspělé země/98/OECD	Zápisy ke zjištění zásoby ZŠ,SŠ,VŠ lidského kapitálu	ZŠ a SŠ mají vliv na e. r. v rozvojových zemích. V OECD důležité jsou zkušenosti.
Barro a Lee (1997)	Rozvojové a vyspělé země/100	Dosažené vzdělání	Pouze muži: SŠ a VŠ vzdělání je determinantem e. r.
Temple (1999b)	Rozvojové a vyspělé země	Dosažené vzdělání	Nelze rozpoznat silný vztah vlivem odlehlých ukazatelů
Pritchett (1990)	Rozvojové a vyspělé země	Zápisy do studia a dosažené vzdělání	Zápisy do studia a dosažené vzdělání nemají žádný vliv na produktivitu nebo e. r.
Krueger a Lindahl (1999)	Rozvojové a vyspělé země + OECD	Dosažené vzdělání	Nenašli dostatečně významný vztah mezi LK a e. r. vlivem chyb měření a špatným sběrem dat
De La Fuente a Domenech (2000)	21 zemí OECD	Dosažené vzdělání	Revize dat dokázala najít silnou významnost mezi LK a e. r.
Barro (2001)	Rozvojové a vyspělé země/81 + OECD	Dosažené vzdělání, testy vzdělanosti	Vztah je pozitivní jen pro rozvojové země u mužů. Méně významný je dopad vzdělání u vyspělých zemí
Bassanini a Scarpetta (2001)	21 zemí OECD	Dosažené vzdělání	Koeficienty LK vykazují vysokou návratnost investic do vzdělání. Dodatečný rok vzdělání vede k růstu produktu na osobu ve stálém stavu

Zdroj: ŠKROBÁNEK, Michal. <i>Lidský kapitál a jeho vliv na ekonomický růst</i> [online]. 2010 [cit. 2011-12-27]. Diplomová práce. Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava,

4. Lidský kapitál a jeho vliv na ekonomický růst v rozvojových zemích

Aplikační část diplomové práce je věnována problematice vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst v rozvojových zemích. Jejím cílem je potvrdit platnost předpokladu, že lidský kapitál a investice do něj napomáhají ekonomickému růstu v rozvojových zemích.

4.1 Rozvojové země a jejich charakteristika

Za rozvojové země bývají zpravidla označovány země (státy), které se ve vzdálenější nebo bližší minulosti vymanily z koloniální závislosti na mateřské mocnosti, získaly politickou nezávislost a státní suverenitu, ale jejichž koloniální minulost se dosud negativně projevuje v jejich přítomnosti v ukazatelích ekonomického a celkového společenského rozvoje. Termín rozvojové země se oficiálně v rámci Organizace spojených národů a Konference pro obchod a rozvoj začal používat od roku 1964.

Všeobecně uznávané a bez výhrad přijímaná charakteristika rozvojových zemí snad ani neexistuje a nemůže existovat. „*Žádná země neodpovídá jednomu modelu, každá má svá specifika, vlastní historii, strukturu společnosti, která se nějak vyvíjela.*“³⁴

Odlišné charakteristiky najdeme v materiálech Organizace spojených národů, z jiného zorného úhlu definuje rozvojové země Světová banka a jinak je ve svých materiálech charakterizuje Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj. Velmi odlišné charakteristiky rozvojových zemí bychom našli v odborné literatuře: s jinou charakteristikou a znaky bude pracovat odborník na ekonomii, s jinými odborník na zahraniční obchod, s jinými specialista na zahraniční politiku a mezinárodní vztahy a jinak bude problematiku rozvojových zemí zkoumat sociologie, pedagogika, politologie, politická a kulturní geografie apod.

---

³⁴ WAISOVÁ, Š. *Ve stínu modernity: perspektivy a problémy rozvoje*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. 375 str. ISBN 80-86898-54-7. s.95

Např. pod heslem „rozvojové státy“ je ve všeobecné encyklopedii uvedena tato definice: „rozvojové státy jsou ekonomicky méně rozvinuté země s relativně nízkým hrubým národním produktem na jednoho obyvatele, vysokým podílem obyvatelstva pracujícího v zemědělství, nízkým stupněm zpracování surovin, nekvalitní infrastrukturou, nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil, nižší gramotností a střední délkou života. Jejich obyvatelé často nemají zajištěny základní lidské potřeby (dostatek potravin a nezávadné vody, zdravotnickou péči apod.). Mezi rozvojové státy patří většina afrických a latinskoamerických států, některé asijské a tichomořské země.“³⁵

V roce 2006 existovalo 148 zemí, které samy sebe označovaly anebo byly vyspělými zeměmi označovány jako rozvojové. Rozvojové země tvoří na počátku 21. století téměř tři čtvrtiny členských států světové obchodní organizace. Vzhledem k tomu, že v mezinárodně-politickém měřítku neexistuje všeobecně respektovaná definice rozvojových zemí, může se v mezinárodně-politickém smyslu za rozvojovou fakticky prohlásit kterákoliv země. Vágnost mezinárodně-politických kritérií naznačuje, že pro přiřazení konkrétního státu k rozvojovým zemím budou přesnější kvantifikovatelná kritéria sociálně ekonomického rozvoje.

Organizace spojených národů v roce 2006 určila tři základní 3 kritéria, podle kterých se země řadí do seznamu rozvojových zemí (Criteria for Identification, 2006):

- příjmové kritérium – tříletý průměrného rozpočtu hrubého národního příjmu na hlavu,
- kritérium lidského kapitálu - ukazatele: výživa (procento podvyživených), zdraví (procento úmrtnosti dětí), vzdělávání (procento zapsaných dětí na střední školu), míra gramotnosti dospělých,
- kritérium ekonomické zranitelnosti – ukazatele: velikost populace, odlehlost, koncentrace na vývoz zboží, podíl zemědělství, lesnictví a rybolovu na HDP, bezdomovectví způsobené přírodní katastrofou, nestabilita zemědělské produkce,

---

³⁵ BENEŠOVÁ, J. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 6. P-R.* Praha: Diderot, 1999. 482 str. ISBN 80-90255-58-2. s.449

nestabilita vývozu zboží a služeb.³⁶

I když se pro zařazení do kategorie rozvojových zemí všeobecně používá určení nízké úrovně hrubého domácího produktu ve srovnání s HDP ve vyspělých zemích, nízké úrovně vzdělanosti určená vysokou mírou negramotnosti, vysoké míry zaměstnanosti v zemědělství, určení vysoké míry porodnosti a vysoké míry úmrtnosti, nedostačující zdravotnictví, špatná dopravní a spojová infrastruktura, nepředstavují rozvojové země jednolitý celek a je možné je i určitým způsobem rozdělit.

Po druhé světové válce se svět rozdělil na dvě velké skupiny zemí: bohaté a chudé. K bohatým patřila Evropa (i když velmi válkou oslabená), USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland. Všechny ostatní země byly považovány za chudé. Mezinárodní měnové instituce si rozdělily svět v 80. letech minulého století na země prvního, druhého a třetího světa. Primárně byly zeměmi prvního světa ekonomicky vyspělé demokratické země, druhý svět představovaly státy s centrálně plánovanou ekonomikou a třetí svět představovaly zbylé státy. Dlužno podotknout, že toto členění má spíše politický podtón, než aby bylo objektivní ekonomickou klasifikací.

Další možný přístup je klasifikace Světové banky (WB). Ta jako základní kritérium stanovila výši příjmu na obyvatele za rok. Podle něho dělí země na státy s nízkým příjmem, se středním příjmem (středním nižším a středním vyšším) a země s vysokým příjmem na obyvatele a rok. Mezi rozvojové země zařazuje ty státy, ve kterých se roční příjem obyvatele pohybuje ve stupni „nízký“ a „nižší střední“.

Zvláštní podskupinou rozvojových zemí jsou nejméně rozvinuté země (LDC's). V roce 2008 k nim patřilo 50 nejchudších zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Kritériem pro zařazení na seznam nejméně rozvinutých zemí je nízká výše HDP na osobu a rok, která se v čase mění, podíl zpracovatelského průmyslu na HDP pod 10% a kritéria slabosti lidských zdrojů. To je určováno na základě zvážení těchto faktorů:

---

³⁶ viz *Criteria for identification of Least Developed Countries* [online]. Paříž: UN-OHRLLS, 2006 [cit. 2011-12-07]. Dostupný na WWW: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/59/>>.

- a) výživy (kalorický příjem na osobu)
- b) zdraví
- c) vzdělání a
- d) gramotnost dospělých

Pro rozdělení zemí a zařazení do kategorie rozvojových zemí se používá řada indexů – např. index lidského rozvoje (HDI – Human Development Index), který měří národní socioekonomický rozvoj podle předpokládané doby dožití při narození, dosaženého vzdělání, gramotnosti a upraveného reálného příjmu na osobu za rok. Druhým je Index základních schopností (Basic Capabilities Index).

Bez zajímavosti není ani rozdělení rozvojových zemí, které provedla v roce 2006 Světová banka a podle něž vymezuje tři skupiny zemí na základě oprávněnosti čerpat finance z institucí Světové banky. Vznikly tak tři kategorie zemí:

- 1) Země kategorie Mezinárodní banky pro obnovu a rozvoj (IBRD). Tyto země, jsou oprávněné a finančně schopné čerpat zdroje od IBRD ve formě nezvýhodněných půjček.
- 2) Země kategorie mezinárodní rozvojové agentury (IDA). Tyto země, jsou oprávněny čerpat prostředky od IDA a to ve formě velmi zvýhodněných půjček a grantů, jež jsou zaměřené na podporu ekonomického růstu a zlepšování životních podmínek.
- 3) Země smíšené kategorie, které jsou vzhledem k nízkému příjmu oprávněny čerpat prostředky od IDA, ale současně mají nárok na půjčky Od IBRD, protože jsou finančně úvěruschopné.³⁷

Obecně by bylo možné pro zařazení do kategorie rozvojových zemí shrnout několik základních kritérií, u nichž v odborných kruzích i reálně politické praxi panuje největší shoda.

Pro základní společnou charakteristiku rozvojových zemí je typická:

- nízká úroveň života charakteristická nízkými příjmy, špatnou zdravotní péčí, nízkou úrovní vzdělanosti a společenskou nerovností;

---

³⁷ ADAMCOVÁ, L., NĚMEČKOVÁ, T. *Rozvojová ekonomika* Praha: Oeconomica, 2009

- nízká produktivita;
- nepříznivý demografický vývoj – vysoká porodnost a velký počet závislého obyvatelstva;
- velká závislost na zemědělské produkci a exportu primárních produktů;
- převaha nedokonalého trhu a omezenost přístupu k informacím;
- závislost v mezinárodních vztazích.³⁸

Rámcově je možné základní charakteristiky rozvojových zemí přiblížit několika srovnávacími tabulkami.

Tabulka č.1 : Podíl osob v obyvatelstvu, které vydělávají denně méně než 1,25 dolaru na den (údaje za rok 2005)

Oblast	v %
Subsaharská Afrika	51
Jižní Asie	39
Jihovýchodní Asie	35
Východní Asie	36
Latinská Amerika a Karibik	8
Západní Asie	6
Společenství nezávislých států	5
Severní Afrika	3
Jihovýchodní Evropa	1

Zdroj: Millenium Development Goals Report, 2009, str. 6

Tabulka č.2 : Procento osob trpící podvýživou (údaje za rok 2008)

Oblast	v %
Subsaharská Afrika	29
Jižní Asie, včetně Indie	22
Jihovýchodní Asie	15
Oceánie	15
Východní Asie, včetně Číny	13
Latinská Amerika a Karibik	8
Západní Asie	8
Severní Afrika	3

³⁸ viz: TODARO, M.P. a SMITH, S.C. *Economics Development*. Pearson Adison Wesleye, 2006. 851 s. ISBN 321-31195-7

Zdroj: Millenium Development Goals Report, 2009, str. 11

Tabulka č. 3 Procento negramotnosti v rozvojových zemích ve srovnání se světem (2007)

Oblast	v %
ČR	téměř 100
Keňa	74
Ghana	58
Subsaharská Afrika	odhad 64
Blízký východ a severní Afrika	72
Latinská Amerika	90,2
Jižní Asie	59,6
Východní Asie	90,7
Evropa a Střední Asie	97,4
Státy OECD	téměř 100
Státy s nízkým příjmem	61,7

Zdroj: World Bank – EdStates; In Jeden svět, 2008, str. 49

Tabulka č. 4 Procento dětí zapsaných do primárního vzdělávání (údaje za školní rok 2006/2007)

Oblast	v %
Subsaharská Afrika	74
Západní Asie	88
Jižní Asie	90
Jihovýchodní Asie	94
Východní Asie	95
Latinská Amerika a Karibik	95
Severní Afrika	96

Zdroj: Millenium Developepment Goals Report, 2008, str. 14

Tabulka č.5: Poměr dívek zapsaných do primárního vzdělávání vůči chlapcům - údaje za školní rok 2006/2007

Oblast	Počet dívek / 100 chlapců
Oceánie	89
Subsaharská Afrika	90
Západní Asie	90
Severní Afrika	94
Jižní Asie	95
Latinská Amerika a Karibik	97
Jihovýchodní Asie	98
Východní Asie	99

Zdroj: Millenium Development Goals Report, 2008, str. 18

Tabulka č.6 : Úmrtnost dětí do 5 let (údaje za rok 2007)

Oblast	Počet úmrť/1000 narozených
Subsaharská Afrika	145
Jižní Asie	77
Oceánie	59
Severní Afrika	35
Západní Asie	34
Jihovýchodní Asie	34
Latinská Amerika a Karibik	24
Východní Asie	22

Zdroj: Millenium Development Goals Report, 2008, str. 24

Velmi důležitým charakteristickým znakem rozvojových zemí je sociálně-ekonomický dualismus. V jeho rámci se zpravidla v zemi vyvinou dva vnitřně velmi nesourodé sociálně ekonomické sektory. Vedle sebe existuje tradiční sektor a způsob uspořádání společenských vztahů podle tradiční struktury a ve své podstatě moderní tržní sektor, který přináší diametrálně odlišnou sociální strukturu společnosti. V jedné zemi tak mohou vzniknout dva specifické, podstatně odlišné a do určité míry i izolované světy – na jedné

straně malé procento extrémně bohaté části obyvatelstva a na druhé straně převažující část velmi chudého obyvatelstva, často žijícího na anebo pod hranicí existenčního minima.

Podle těchto kritérií by se na Seznam rozvojových zemí dostaly tyto státy:³⁹

Afrika (36)

Angola, Madagascar, Benin, Malawi, Burkina Faso, Mali, Burundi, Mauritania, Central African Republic, Mozambique, Chad, Niger, Comoros, Rwanda, Democratic Republic of the Congo, São Tomé and Príncipe, Djibouti, Senegal, Equatorial Guinea, Sierra Leone, Eritrea, Somalia, Ethiopia, Sudan, Gambia, Togo, Guinea, Uganda, Guinea-Bissau, United Republic of Tanzania, Lesotho, Zambia, Liberia, Botswana, Swaziland, Zimbabwe

Asie (21)

Afghanistan, Nepal, Bangladesh, Samoa, Bhutan, Solomon Islands, Cambodia, Timor-Leste, Kiribati, Tuvalu, Lao People's Democratic Republic, Vanuatu, Maldives, Yemen, Myanmar, Mongolia, Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgystan, Turkmenistán, Uzbekistan

Latinská Amerika (3)

Haiti, Bolivia, Paraguay

Evropa (4)

Armenia, Republic of Moldova, Azerbaijan, the former Yugoslav republic of Macedon

Rozvojové země (ostrovní státy nezařazené dle kontinentů) (41)

Antigua and Barbuda, Mauritius, Bahamas, Nauru, Bahrain, Palau, Barbados, Papua New Guinea, Belize, Cape Verde, Singapore, Cuba, St. Kitts and Nevis, Dominica, St. Lucia, Dominican Republic, St. Vincent and the Grenadines, Fiji, Seychelles, Grenada, Suriname, Guyana, Tonga, Jamaica, Trinidad and Tobago, Marshall Islands, Federated States of Micronesia, American Samoa, Guam, Anguilla, Montserrat, Aruba, Netherlands Antilles,

---

³⁹ Zdroj: *About Least Developed Countries* [online]. Paříž: UN-OHRLLS, 2009 [cit. 2011-05-12]. Dostupný na WWW: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/25/>>.

British Virgin Islands, New Caledonia, Commonwealth of Northern Marianas, Niue, Cook Islands, Puerto Rico, French Polynesia, U.S. Virgin Islands.

4.2 Lidský kapitál, vzdělání a ekonomický růst v rozvojových zemích

V teoretickém pohledu je lidský kapitál v rozvojových zemích definován v podstatě stejně jako lidský kapitál ve vyspělých zemích; jeho definice je univerzální a nadčasová. Změřit přesně úroveň lidského kapitálu se zdá téměř nemožné. Stávající přístupy k měření pomocí ukazatelů lidského kapitálu představují pro podmínky rozvojových zemí jen přibližné hodnoty některých jeho složek. Společným problémem všech takových studií je měření vstupů a určení jejich míry vlivu na ekonomický růst, zejména pak lidského kapitálu. Proto se mnoho autorů snaží ve svých pracích vyčlenit lidský kapitál jako vzdělání, přičemž určení míry vlivu vzdělání na zlepšování pracovní síly je obtížné.

Vliv vzdělání bývá vyjádřen nejčastěji jako doba studia, počet studentů nebo úroveň dosaženého vzdělání. Dále se může využívat také podíl pracovníků s různou úrovní vzdělání na pracovní síle. Problém kvantitativních ukazatelů je však ten, že nezobrazují kvalitu vzdělání. Dalším problémem je, že se přihlíží pouze k oficiálnímu vzdělávání a ne už např. ke vzdělání na pracovištích apod. V některých analýzách se můžeme setkat s vyjádřením proměnné jako veřejné výdaje na vzdělávání nebo kvalifikaci jako lidský kapitál, chybí ale vyjádření soukromých výdajů na vzdělávání. Například počet let vzdělání považují za nedokonalý ukazatel lidského kapitálu, neboť také obsahuje chybu měření. Pokud je srovnáván průměrný počet let vzdělání v jednotlivých zemích, lze se setkat s rozdílnou definicí vzdělání v těchto zemích zejména hlavně v definování úrovně sekundárního a terciárního vzdělání. Pokud má být takový výzkum věrohodný, je třeba dbát na spolehlivost dat a měla by se chyba měření zohlednit v analýze, aby se tak mohl potvrdit pozitivní vztah mezi lidským kapitálem a ekonomickým růstem. Zároveň zdůrazňují, že je třeba hledat dlouhodobý vztah mezi lidským kapitálem a ekonomickým růstem v rozmezí 10 až 20 let. Krátkodobé analýzy nebývají statisticky významné, tvrdí, že lidský kapitál v krátkém období nemá podstatný vliv na ekonomický růst, ten se projeví až v delším období. Pokud chceme provádět komparaci jednotlivých zemí, je problémem dostupnost dat pro analýzu dlouhého období, což představuje další problém jak prokázat spolehlivě vliv lidského kapitálu na ekonomický růst.

Ekonomové zkoumají vliv lidského kapitálu na ekonomický růst na různém datovém vzorku zemí. Prvně jde o dostupnost dat za vybraný počet zemí, což může být mnohdy

problém. Využívají se nejčastěji databáze WB, OSN, OECD, IMF a také vlastní sběr dat od jednotlivých zemí. Mnoho prací vzniklo jako analýza zemí OECD a to díky velkému množství dostupných dat a homogenitě těchto zemí. Další značná část prací zkoumá co možná nejširší počet zemí s dostupnými daty. V současnosti však někteří ekonomové zaměřují svou pozornost na vliv lidského kapitálu v rozvojových zemích. Jde o to, že na poli klasického zkoumání vlivu lidského kapitálu a ekonomického růstu vlivem nedostatku dat a nových ukazatelů dochází stále mnohdy k nejednoznačným závěrům, proto se pozornost obrací na rozvojové země, kde se ekonomové snaží svou analýzou lidského kapitálu a doporučeními z ní vyplývající přispět k nastartování růstu a konvergence těchto zemí k vyspělým ekonomikám.

Nejčastěji používanou metodou měření lidského kapitálu je nejvyšší dosažená úroveň vzdělání a také počet let studia. Tento ukazatel umožňuje mezinárodní srovnání, protože je prakticky jako jeden ze základních statistických ukazatelů sledován téměř ve všech zemích. Představuje podíl jedinců s daným dosaženým vzděláním na celkovém počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva, kteří dosáhli středního nebo vysokoškolského vzdělání. Jednotlivé úrovně vzdělání jsou definovány podle mezinárodního standardu klasifikace vzdělání (ISCED) ⁴⁰.

Vychází se z předpokladu, že jedinci s vyšším dosaženým vzděláním mají kvalitnější a větší lidský kapitál. V ideálním případě by vysokoškolské vzdělání mělo být nesporným důkazem o vysoké úrovni lidského kapitálu jedince. Problémem jsou ale dva: rozdílné členění vzdělávacího systému a úrovně kvality vzdělávání v jednotlivých zemích; druhým problémem je jak sem zahrnout neformální kariérové vzdělávání a získané zkušenosti nebo celoživotní vzdělávání a současně také opotřebovávání dosaženého lidského kapitálu.

Problém je řešitelný testováním znalostí a zkušeností. Vedle základních znalostí jako je čtení, psaní nebo počítání se testují schopnosti jako orientace a vyhledávání informací a schopnost je používat. Testuje se i gramotnost v širším konceptu jako schopnost porozumět a využít informace v běžném životě, doma, v práci nebo ve společnosti a dosáhnout tak svých cílů. Gramotnost je rozdělena pro účely měření do tří skupin: všeobecná gramotnost,

---

⁴⁰ Mezinárodní norma, přepracovaná a schválena na konferenci UNESCO v roce 1997. Slouží jako nástroj pro tvorbu kvalitních a komparovatelných statistik o úrovni vzdělání v jednotlivých zemích.

odborná a kvantitativní gramotnost. U všeobecné gramotnosti se sleduje schopnost porozumět a efektivně využívat běžné informace z novin, internetu a médií apod. Odborná gramotnost představuje porozumění oficiálním dokumentům, odborným informacím, mapám aj. Kvantitativní gramotnost je založena na schopnosti porozumět matematickým aplikacím a složitým dokumentům. Smyslem testování je poukázat na skutečnost, že gramotnost jedinců je důležitá součást lidského kapitálu, stejně jako počet vystudovaných let nebo dosažená úroveň vzdělání.

Pro vztah mezi lidským kapitálem, vzděláváním a ekonomickým růstem jsou důležitější měření vzdělávání, která mají vypovídací hodnotu v celospolečenském rozměru. Existují dva přístupy k takovému měření vzdělávání: kvalitativní a kvantitativní metoda. Obě metody přináší informace o vzdělávání, každá však jiným způsobem. Měření konkrétních veličin se uskutečňuje prostřednictvím indikátorů, jejichž hodnocením se zabývají vybrané mezinárodní organizace. Indikátory se mezi sebou liší podle organizace, která je formuje. Úrovně vzdělávání a přístupy k němu se v jednotlivých zemích Evropské unie liší. Z důvodu diferenciací mezi jednotlivými státy vyvstává potřeba vyjádřit vzdělávání pro účely mezinárodního srovnávání. Takové srovnávání může být založeno na formulaci kvantitativní nebo kvalitativní metodou. Zjednodušeně lze říci, že kvantitativní metody pracují především s čísly, zatímco při vyjadřování problému kvalitativní metodou se používají hlavně slova. Indikátory měřící kvantitu se týkají rozsahu a objemu měřených veličin. Zatímco vyjádření kvality představuje mnohem komplexnější soubor. Oba přístupy používají různé světové organizace pro sestavení jednotlivých indikátorů. Měřením kvality a kvantity vzdělávání se na mezinárodní úrovni zabývá např. Organisation for Economic Co-operation and Development (dále OECD), která každý rok vydává zprávu nazvanou Education at Glance. V ní je stanoveno kolem 26 indikátorů vzdělávání. Mezi těmito indikátory jsou kvalitativní ukazatele, vypovídající o vlastnostech, fungování a produktech vzdělávacích systémů. Tyto ukazatele jsou sbírány z primárních dat národních statistik jednotlivých států, pokud možno v ročních časových intervalech. Hodnotí se například kvalita vyučovacího procesu, studijního výkonu studenta, instituce, učitelského sboru. Mezi kritéria spadající do kvantitativní kategorie vyučovacího procesu a vyjadřující předem dohodnuté charakteristiky se řadí například délka studia, jejíž prodloužení vede k vyšší produktivitě lidské práce a tím k růstu HDP.

Kromě uvedené zprávy každé tři roky OECD hodnotí výsledky programu The Programme for International Student Assessment (dále PISA), který měří a porovnává matematické, čtenářské, přírodovědecké kompetence a schopnosti 15letých žáků. Měření se zakládá na myšlence, že nejefektivnější je srovnávat znalosti a dovednosti ve stejné věkové kategorii. Kromě výkonů žáků přiložený dotazník zjišťuje i další údaje týkající se školního a rodinného prostředí, které budou použity k objasnění dosažených výsledků jednotlivých národností v PISA. Hlavním cílem je dát zpětnou vazbu na kvalitu a úroveň vzdělávacího systému v dané zemi tvůrcům školské politiky.

Programu se kromě členských zemí OECD účastní i jiné země, které projeví zájem se zapojit. První měření bylo provedeno v roce 2000 a probíhá každé tři roky.⁴¹ Mezi organizace zabývající se kromě jiného i sběrem kvantitativních dat z oblasti vzdělávání patří vedle zmíněné OECD i The World Bank. Ta shromažďuje indikátory vstupů a výstupů ze vzdělávání, účast na vzdělávání a jeho efektivitu pro 185 zemí.

Ohodnocení lidského kapitálu představuje schopnosti a znalosti, které jsou ohodnoceny nejčastěji mzdou na trhu práce. Předpokladem je, že výnosy v podobě mzdy předurčují úroveň lidského kapitálu a produktivity. Podstatné a určující jsou osobní kvality a schopnosti, které jsou nezávislé na vzdělání a které tvoří pouze část mzdového ohodnocení.

Měření nákladů lidského kapitálu je metoda založená na Evropském indexu lidského kapitálu. Formální vzdělání je ohodnoceno jako přímé výdaje na vzdělání, kdežto neformální vzdělání je založeno na nákladech obětované příležitosti. Index lidského kapitálu se skládá z pěti typů vzdělání; vzdělání v rodině, formální vzdělání ve školách, terciární studium, formální a neformální celoživotní vzdělávání a neformální vzdělávání na pracovišti.

Konkrétní podoba lidského kapitálu ve vyspělých a rozvojových zemích jako výsledku měření jeho kvantitativních a kvalitativních parametrů je velmi odlišná a je na místě se vrátit z předchozí části textu k indexu lidského rozvoje – HDI.

---

⁴¹ Podrobněji viz PALEČKOVÁ, J. a kol. *Hlavní zjištění výzkumu PISA. Poradí si žáci s přírodními vědami?* [online]. 2007. s. 4. [cit. 2011-12-26]. Dostupné z [www: <http://www.uiv.cz/clanek/205/1595>](http://www.uiv.cz/clanek/205/1595)

Když v roce 1990 vydal Rozvojový program OSN (UNDP) první Zprávu o lidském rozvoji, její nejdiskutovanější částí byl ukazatel, který UNDP vytvořil pro srovnávání úrovně rozvoje jednotlivých zemí. Po dlouhou dobu se pro souhrnné hodnocení zemí v rozvoji používaly především ukazatele ekonomické výkonnosti, jako je například hrubý domácí produkt (HDP), přepočtené na osobu.

UNDP definoval lidský rozvoj jako proces rozšiřování lidských možností (choices). V principu mohou být tyto možnosti nekonečné a mohou se měnit v čase, ale na všech stupních rozvoje jsou pro člověka třemi nejpodstatnějšími z nich: vést dlouhý a zdravý život, získat znalosti a mít přístup k prostředkům nezbytným k dosažení slušné (decent) životní úrovně. Nejsou-li tyto základní možnosti k dispozici, mnoho dalších příležitostí zůstane nedostupných. Základními kameny HDI jsou jeho tři dimenze či složky – délka života, znalosti a životní úroveň. Přestože se od roku 1990 metodika mírně změnila, tyto tři dimenze zůstaly vždy základem HDI. Jeho výpočet probíhá ve čtyřech krocích: operacionalizace konceptu, standardizace ukazatelů, výpočet dílčích indexů a výpočet celkového indexu lidského rozvoje.⁴²

Index lidského rozvoje svým způsobem představuje i souhrnný ukazatel, který může v tom či kterém státě signalizovat zásobu lidského kapitálu, důležitou pro ekonomický rozvoj v bohatých i chudých zemích.

Zásoba lidského kapitálu je formována vzděláváním a výcvikem, jež se projeví na pracovníkových schopnostech, jakož i efekty zdravotní péče, výživy a hygieny ovlivňující pracovníkovu zdraví.⁴³ Za podstatný ukazatel v této souvislosti budeme považovat vzdělání a v rozvojových zemích zejména problematiku přístupu ke vzdělání a vnímání jeho významu pro ekonomický růst ve společnosti jako celku.

---

⁴² viz. SYROVÁTKA, M. *Jak (ne)měřit kvalitu lidského života. kritické pohledy na index lidského rozvoje*. fonline], [cit. 2011-12-25]. Dostupný na WWW: http://development.upol.cz/uploads/dokumenty/Syrovatka_HDI.pdf

⁴³ viz. BARRO, R. J. *Intermediate Macro: Student Edition*. 1. vyd. Mason: South-Western Cengage Learning, 2010. 322 s. ISBN 97-814-3903-9137. s.36

Průkopnický výzkum ekonomického rozvoje s důrazem na problémy rozvojových zemí přinesl v roce 1979 Arthuru Lewisovi a Theodoru Schultzovi Nobelovu cenu. Studium a projekty na zlepšení investic do školství, prodloužení života populace nebo na zvýšení produktivity práce představovaly velký posun pro řadu nepříliš ekonomicky vyspělých zemí. Z nich dvou právě druhý se zabýval zejména problematikou „zemí s nízkým důchodem“. Považoval kvalitu vzdělání populace za mocný prostředek, který má ekonomickou hodnotu a jeho získání předpokládá náklady. Důležitý je zde vztah mezi výnosy z dodatečné kvality a náklady na její získání. Pokud tyto výnosy překračují náklady, kvalita vzrůstá. Dokonce i zdravotní stav populace je podle T. Schultze také součástí takzvaného lidského kapitálu – je to zásoba zčásti zděděná, zčásti získaná.⁴⁴

Vzdělávání se během druhé poloviny 20. století stalo důležitým nástrojem socioekonomického rozvoje a procesu modernizace v rozvojových zemích. Právo na bezplatné vzdělávání bylo v roce 1948 zaneseno do Všeobecné deklarace lidských práv Organizace spojených národů (OSN). Důležitým aktérem podporujícím vzdělávání na mezinárodní úrovni se stala agentura UNESCO. Zájem o vzdělávání ze strany mezinárodních institucí a jeho podpora v rozvojových zemích souvisí s předpokladem, že investice do lidského kapitálu přispívají k ekonomickému rozvoji společnosti, zvyšují životní úroveň jednotlivců a jejich osobnostní kapacity.

Vraťme se však ke vzdělávání a jeho vztahu k ekonomickému a sociálnímu rozvoji chudých států světa. Vzdělávání jako takové je bezesporu klíčovým aspektem pro společenský a ekonomický rozvoj. Státy, které nemají dostatečně vyvinutý lidský kapitál, se dostávají do zřetelné nevýhody oproti státům s vyvinutou vědomostní společností. Jak ukazují zkušenosti ze zemí euroatlantického prostoru, vzdělávání ve formální i neformální podobě přispívá k budování moderního národa a posiluje vazby mezi lidským společenstvím a (národním) státem. V rozvojových zemích, které jsou z velké části bývalými koloniemi, nebyl téměř žádný prostor pro budování národního společenství a pro identifikaci společnosti s moderním státem. Vzdělávání, které by směřovalo k pochopení historického vývoje konkrétní země a zdůrazňovalo by demokratické ideály, může působit

---

⁴⁴ viz. SOJKA, J. *Investice a vzdělání pomohou překlenout propast rozvojových zemí*. [online], [cit. 2011-12-26]. Dostupný na WWW: <http://www.ilist.cz/clanky/investice-a-vzdelani-preklenou-propast-v-rozvojovych-zemich>

jako prevence před vnitrostátními a kmenovými konflikty, které sužují zejména africký kontinent a oslabují jeho ekonomický a sociální rozvoj. Toho je možné docílit právě tím, že vzdělávání posiluje pocit sounáležitosti s vyšším celkem než je jen konkrétní komunita, v níž člověk žije, a pomáhá pochopit historické souvislosti. Rozvojový cíl umožnit základní vzdělání všem lidem na světě se týká zejména rozvojových zemí, které mají s poskytováním bezplatného vzdělávání problémy nejen díky chudobě a těžké ekonomické situaci, ale často kvůli kulturním stereotypům a zažitým vzorcům chování. Mezinárodnímu společenství se podařilo dosáhnout dílčích kroků, které přispívají k dosažení druhého rozvojového cíle tisíciletí. Stále však nejsou vyřešeny některé klíčové body, jež by vedly k jeho plné realizaci. Pozitivní je, že se podařilo zvýšit objem financí plynoucích na podporu základního vzdělání. V roce 1999 věnovaly vyspělé státy do této kategorie 1,6 mld. USD, zatímco v roce 2006 to bylo již 5 mld. USD. Aby mohly děti všude na světě v roce 2015 skutečně získat základní vzdělání, je potřeba tuto částku navýšit na 11 mld. USD ročně. To se za stávající finanční krize, která odvádí pozornost politických špiček k jiným tématům, nezdá příliš pravděpodobné. V současné době navštěvuje základní školu asi 570 mil. dětí. Počet dětí školního věku, které nemohly navštěvovat základní školu, se sice snížil ze 103 mil. v roce 1999 na 73 mil. v roce 2006, ale v subsaharské Africe je podíl dětí zapsaných do základní školy pouze 71 %. Kolem 38 milionů dětí v tomto chudém světovém regionu stále nemá přístup ke vzdělání.⁴⁵

Vzdělání je charakterizováno jako takzvaný smíšený statek. To znamená, že vzdělaný člověk je na jedné straně přínosem pro celou společnost, na druhé straně však také on sám po letech studia získá zpravidla vyšší výdělek než jeho vrstevníci, kteří se místo zvyšování kvalifikace věnovali výdělečným aktivitám. Jinak řečeno: vzdělání se vyplácí jak společnosti, tak vzdělanému jednotlivci.

Rozvojové země dodnes omezuje nedostatek vzdělaných lidí a navíc jejich rozvoj ohrožuje „odliv mozků“ do bohatých zemí. Pokud se podaří obyvateli z méně rozvinuté země získat kvalitní vysokoškolské vzdělání a nenajde doma uplatnění, bude motivovaný

---

⁴⁵ viz. PONCAROVÁ, J.. *Přispěje realizace druhého rozvojového cíle tisíciletí k socioekonomickému rozvoji nejchudších zemí světa?* [online]. *E-polis.cz*, 5. duben 2009. [cit. 2011-12-25]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/365-prispeje-realizace-druheho-rozvojoveho-cile-tisicileti-k-socioekonomickemu-rozvoji-nejchudsich-zemi-sveta.html>>. ISSN 1801-1438.

přestěhovat se do bohaté země. Zejména nejhudší státy se proto potýkají s nedostatkem lékařů a zdravotnických pracovníků, v dalších oblastech pak vynakládají vysoké částky za poradenství odborníků ze zemí Severu.

Podobně jako v jiných oblastech, i v případě vzdělání je situace výrazně horší, porovná-li se možnost přístupu ke vzdělání žen. Problém vzdělání žen je složitou kombinací ekonomických (obživa rodiny, zajištění ve stáří) a sociálních faktorů (tradice). Izolace, ve které ženy takto žijí, jim brání v jejich vlastním rozvoji a ve zlepšení jejich postavení žen a mužů. Zejména v nejhudších zemích je sociální, ekonomická a politická situace výrazně nastavena v neprospěch. Zlepšování vzdělání žen vede k pozitivním změnám v celé společnosti - pozdějšímu zahájení sexuálního života, plánovanému rodičovství, důrazu na vzdělání dětí, lepší péči o zdraví rodiny atd.

Nejčastěji používaným příkladem nerovného postavení žen je otázka kontroly porodnosti. V tradičních afrických, asijských či jihoamerických společnostech stále přežívá model rodiny s co největším počtem dětí, které se v budoucnu mají postarat o své rodiče. Velkou překážku rozšiřování vzdělání v rozvojových zemích představuje nedostatek finančních zdrojů ve státním rozpočtu. Mnoho rozvojových zemí je extrémně zadlužených nebo vydávají velkou část příjmů na zbrojení, případně o prioritách rozpočtu rozhodují zkorumpovaní úředníci rozdělující lukrativní státní zakázky. Stát tedy často není schopen vydávat na vzdělání větší částky peněz a obyvatelstvo, jehož největší část je extrémně chudá, je nuceno i na základní vzdělání doplácet velké částky z rodinných rozpočtů. Například i cena povinné školní uniformy může pro některé rodiny představovat nepřekonatelnou překážku.

Nedostatek peněz na vzdělání způsobuje, že platy učitelů bývají nízké a podmínky pro práci neadekvátní. V zemích není dostatek zkušených a vzdělaných pedagogů a mnohdy jsou místa učitelů obsazována i naprosto nekvalifikovanými lidmi. Nedostatek kvalitních a dostupných škol, placená školní docházka a velká chudoba většiny rodin v rozvojových zemích pak vede k tomu, že mnoho dětí je nuceno pracovat místo toho, aby chodily do školy. Děti pracují v nejrůznějších odvětvích – nejvíce z nich v zemědělství. Podle posledních statistik Mezinárodní organizace práce (ILO) na světě pracuje více než 200

milionů dětí, z toho 165 milionů je ve věku mezi 5 a 14 lety. Právě dětská práce představuje hlavní překážku ve vzdělání a především v boji s chudobou jako takovou. Děti, které nemají možnost se vzdělávat, jsou v dospělosti odsouzeny stát se ngramotnou a nekvalifikovanou pracovní silou bez možnosti rozvinout svůj osobní potenciál.⁴⁶

„Problematika školství v rozvojovém světě je tedy bludným kruhem, ze kterého se jen stěží hledá cesta ven. Přestože se v roce 1990 na konferenci OSN nazvané „Vzdělání pro všechny“ v Thajsku světové společenství zavázalo, že do roku 2000 bude mít každé dítě přístup k základnímu vzdělání a že se zasadí o dramatické snížení ngramotnosti mezi dospělými, nepodařilo se tyto cíle doposud naplnit kvůli nedostatku finančních prostředků ze strany vyspělých zemí a neschopnosti jednotlivých vlád si s tak komplexním problémem poradit. Rozvojová politika vyspělých států, realizovaná prostřednictvím mezinárodních finančních institucí jako jsou Světová banka a Mezinárodní měnový fond, navíc paradoxně v 80. letech minulého století přispěla ke zhoršení přístupu ke vzdělání v rozvojovém světě. V rámci takzvaných Programů strukturálních úprav totiž donutila mnohé země snížit už tak skromné výdaje na školství, což mnohde vedlo k zavedení školného na nejnižších stupních a znemožnilo milionům chudých dětí pokračovat ve školní docházce.

Přísun finančních zdrojů ovšem zdaleka nevyřeší problémy rozvojových zemí se vzděláním. Stejně důležitá je osvěta a provázanost s ostatními oblastmi rozvoje, zvláště s podporou zaměstnanosti. Pokud totiž po naplnění základní školní docházky nemůže absolvent najít odpovídající uplatnění, jen těžko se dá předpokládat, že mezi obyvatelstvem bude o vzdělání zájem. A naopak, odliv vzdělaných jedinců za prací do zahraničí způsobuje, že státu se investice do vzdělání nevracejí. Vedle finančních investic se tedy vzdělávací politika státu musí opírat o cílené kampaně, které rodičům vysvětlí význam vzdělávání jejich dětí. Rodinám, které jsou životně závislé na příjmech z dětské práce, je třeba nabídnout reálnou kompenzaci například tím, že děti ve škole dostanou teplý oběd, čímž se zodpovědnost rodiny za stravu částečně odlehčí.“⁴⁷

---

⁴⁶ podrobněji viz. EXNEROVÁ, V., EHL, M., NÁDVORNÍK, O., VOLFOVÁ, A. *Vzdělání*. [online], [cit. 2011-12-22]. Dostupný na WWW: http://www.rozvojovka.cz/vzdelani_226_16.htm

⁴⁷ VOLFOVÁ, A. *Vzdělání je základem rozvoje a nadějí pro chudé země*. [online], [cit. 2011-12-21]. Dostupný na WWW: <http://www.clovekvtsni.cz/index2.php?id=147&idArt=13>

Investice do lidského kapitálu – vzdělání - je tak základním předpokladem pro zlepšení životní úrovně obyvatel rozvojových zemí a klíčem k zajištění udržitelného rozvoje země. V rozvojových zemích pojem investice do lidského kapitálu nabývá ještě jiný význam – jde také o investice do budování a fungování systému školství.

Do mezinárodních programů a výzev mezinárodních organizací na podporu vzdělávání a jeho rozvoje v rozvojových zemích se intenzivně zapojuje i Česká republika. Rozsah její pomoci a zapojenosti ilustruje následující tabulka.

Tabulka č.7: Výsledky analýzy dokumentů (srovnání realizace ZRS ČR s výzvami mezinárodních institucí⁴⁸)

Výzvy mezinárodních organizací (OSN a UNESCO)	Země	Název projektu
Zajistit kvalitu vzdělávání, kvalitní služby	obecně všechny země, ve kterých jsou realizovány jakékoliv projekty zaměřené na vzdělávání	všechny realizované projekty
Zajistit materiální vybavení	Angola, Zambie, Moldavsko, Vietnam, Mongolsko, Etiopie, Namibie	všechny projekty realizované v uvedených zemích
Vytvářet vzdělávací infrastrukturu	Angola, Vietnam, Etiopie, Moldavsko	Angola - Projekt pro zvyšování kapacit vzdělávací infrastruktury vzdělávání žáků a studentů, Ustavení Centra pro zemědělské vzdělávání, Vybudování Sociálního pedagogického centra; Vietnam – Vybudování střediska pro vyšší odborné vzdělávání, Technická a metodická pomoc při zakládání fakulty; Etiopie – Vybudování středního odborného učiliště; Moldavsko - Podpora vytvoření systému práce s dětmi a mládeží ve volném čase (internátní školy)

⁴⁸ Převzato z: KŘIVOHLAVÁ, A. *Role České republiky v podpoře vzdělávání v rozvojových zemích*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2010., s.90-93

Vytvářet speciální preprimární programy	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádné ze zemí	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání)
Programy pro dívky a programy pro matky	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádné ze zemí	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání)
Rozšiřovat postprimární vzdělávání (sekundární vzdělávání – střední školství)	Angola, Zambie, Mongolsko, Etiopie, Namibie	Angola – Ustavení centra pro zemědělské vzdělávání (+ jeho zkvalitňování); Zambie - Založení studijního oboru Porodní asistentka; Mongolsko – Založení studijního programu pro sociální pracovníky; Etiopie – Zpřístupnění středního vzdělávání sirotkům a ohroženým skupinám dětí, Podpora implementace moderních vyučovacích metod; Namibie – Podpora rozvoje středoškolského vzdělávání v oblasti zemědělství
Vytvářet speciální programy pro dospělé	Angola, Vietnam, Mongolsko	Angola – Alfabetizační kurzy pro dospělé; Vietnam – Vybudování střediska pro zvyšování odborné kvalifikace; Mongolsko – Založení studijního programu pro sociální pracovníky
Zajistit základní životní potřeby dětí ve škole (strava, hygienické zázemí, prostředí)	Angola, Moldavsko, Etiopie	Angola – hygienické zázemí – součástí demonstračních škol; Moldavsko – Podpora vytvoření systému práce s dětmi a mládeží ve volném čase; Etiopie – Zpřístupnění středního vzdělávání sirotkům a ohroženým skupinám dětí
Zajistit dopravu do školy	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádné ze zemí	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání)
Poskytovat zdravotnické služby ve školách	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádné ze zemí	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání)
Poskytovat hotovostní transfery na vzdělávání	v rámci všech zemí	Stipendia na studium VŠ v ČR pro studenty z rozvojových zemí

Vytvářet podmínky a prostředí vhodné pro dívky	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném zemi	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání) *
Integrovat nejzranitelnější skupiny dětí	Moldavsko, Etiopie	Moldavsko – Integrovaný program Centra dětí ulice, Podpora volnočasových aktivit a integrace dětí z internátních škol, Podpora vytvoření systému práce s dětmi a mládeží ve volném čase; Etiopie – Zpřístupnění středního vzdělávání sirotkům a ohroženým skupinám dětí
Zajistit rovný přístup ve vzdělávání	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném zemi	přímou reakci na tuto výzvu jsem nezaznamenala v žádném z projektů (v rámci vzdělávání) *
Zařazovat do výuky nové moderní technologie	Angola, Zambie, Moldavsko, Vietnam, Mongolsko, Etiopie, Namibie	Angola – Ustavení centra pro zemědělské vzdělávání, Projekt na zvyšování kapacit vzdělávací infrastruktury; Zambie - Projekt na podporu počítačové gramotnosti; Moldavsko – Podpora rozvoje studijních programů na univerzitě; Vietnam – Vybudování střediska pro vyšší odborné vzdělávání a pro zvyšování odborné kvalifikace, Technická a metodická pomoc při zakládání fakulty; Mongolsko – Založení studijního programu pro sociální pracovníky; Etiopie – Zpřístupnění středního vzdělávání sirotkům a ohroženým skupinám dětí; Namibie – Podpora rozvoje SŠ a VŠ vzdělávání v oblasti zemědělství, Rozvoj studijních programů na univerzitě
Inovovat výuku pomocí aktivních metod a technik vyučování	Etiopie **	Etiopie – Podpora implementace moderních vyučovacích metod v ZŠ a SŠ

Zajistit profesionální personál	Angola, Zambie, Moldavsko, Vietnam, Mongolsko, Etiopie, Namibie	Angola - Projekt pro zvyšování kapacit vzdělávací infrastruktury vzdělávání žáků a studentů, Ustavení Centra pro zemědělské vzdělávání (+ jeho zkvalitňování, vybudování Sociálního pedagogického centra; Dálkové školení učitelů ZŠ; Zambie – Projekt na podporu počítačové gramotnosti; Moldavsko – Podpora rozvoje studijních programů na univerzitě; Vietnam – Vybudování střediska pro vyšší odborné vzdělávání, Technická a metodická pomoc při zakládání fakulty; Mongolsko – Založení studijního programu pro sociální pracovníky; Etiopie – Zpřístupnění středního vzdělávání sirotkům a ohroženým skupinám dětí, Podpora implementace moderních vyučovacích metod; Namibie – Podpora rozvoje SŠ a VŠ vzdělávání v oblasti zemědělství, Rozvoj studijních programů na univerzitě
--	---	---

* v programových dokumentech ČR s prioritními zeměmi je zajištění rovnosti mezi muži a ženami (i ve vzdělávání) průřezovým tématem (reakce na tuto výzvu je na pozadí všech projektů)

** reakce na tuto výzvu je většinou částečnou součástí všech projektů, které se týkají zakládání či zkvalitňování vzdělávacích institucí

Investice do lidského kapitálu – vzdělání v rozvojových zemích však naráží na několik bariér.

Ekonomické bariéry jsou dány tím, že v mnoha rozvojových zemích není přes snahu vlád školní docházka bezplatná. Její cena mnohdy snižuje dostupnost vzdělání pro děti a přes politické deklarace je činí nedostupným se všemi souvisejícími náklady. Přístup ke vzdělání komplikuje skutečnost, že v mnoha afrických zemích není stanovena povinná školní docházka. To již ze své podstaty vylučuje některé skupiny dětí z přístupu ke vzdělání. V některých oblastech přetrvávají mezi komunitami zastaralé kulturní stereotypy, které vzdělání chápou jako nepotřebné či z něho vytlačují příslušníky určité skupiny.

Dalším důvodem je nezájem rodičů o vzdělání dětí. Oni sami žádné vzdělání nedostali, tak ani své děti do školy neposílají. Ekonomický a sociální prospěch ze vzdělání se navíc

projeví až v horizontu mnoha let a to je příliš dlouhá doba pro rodinu, která ekonomicky přežívá „ze dne na den“ bez jistoty delší příjmové perspektivy. Zatímco v zemích OECD byla průměrná doba vzdělávání 15-ti až 64-letých osob 12,1 roku, v rozvojových zemích to bylo pouhých 5,7 roku.

Třetí – a velmi významnou – bariérou je dětská práce, dětská pracovní síla. To je především problém subsaharské Afriky a Asie. Dětská pracovní síla je využívána v domácích hospodářstvích nebo mimo domácnost, často 10-12 hodin denně. Podle odhadů UNICEF (2004) je na světě minimálně 150 milionů dětí nuceno pracovat (61 % z nich žije v Asii). Většina z nich pracuje v zemědělství, ve zpracovatelském průmyslu, obchodu, dopravě, v hotelích či restauracích. Mnoho dětí najde také uplatnění jako pouliční prodavači, čističi bot nebo služebné v domácnostech bohatších spoluobčanů. Není výjimkou, že děti pracují v dolech či kamenolomech. UNICEF udává, že pouze 5 % z těchto dětí je zaměstnáno formálně, většinou jde tedy o práci načerno, založené na ústní dohodě, při které nevznikají žádné nároky na plat (děti dostávají mizivou mzdu, která je nižší, než by za stejnou práci obdržel dospělý) nebo důstojné zacházení.⁴⁹

Další – čtvrtou možnou příčinou, proč dítě nechodí do školy, je prostá skutečnost, že v dostupném okolí žádná škola není. Anebo je, ale v takové vzdálenosti, že by dítě muselo do školy a ze školy jít celý zbytek dne. Tuto situaci lze řešit pobytem na internátě či dojížděním, v tom případě začnou hrát roli finanční limity rodiny. Cesta do školy může být také spojená s velkými riziky - například přítomností ozbrojených skupin (únosy dětí) či nebezpečných zvířat.

Školu nemohou navštěvovat také děti z oblastí zmítaných válkou. To je pátá příčina. UNICEF odhaduje, že kvůli konfliktům a krizovým situacím je 50 milionů lidí na celém světě nuceno žít mimo domov. Women's Commission for Refugee Women and Children odhaduje, že polovina z těchto uprchlíků jsou děti. Největší starostí uprchlíků je, jak přežít (nebýt zabit a obstarat si potravu), a moci se vrátit domů. O školní docházce není vůbec řeč. Krutou pravdou je, že mnoho dětí je do válek zapojeno i aktivně - pod vedením dospělých "diktátorů" a permanentním vlivem drog. Ozbrojených konfliktů na celém světě

---

⁴⁹ Proč děti v rozvojových zemích nechodí do školy. Bludný kruh chudoby.[online],[cit.2011-12-18]. Dostupný na WWW: <http://www.vseoadopci.ic.cz/bludnykruh.htm>

se účastní 300 000 dětí jako dětské vojáky (Amnesty International).⁵⁰ Řada studií a zkušeností z mezinárodní pomoci rozvojovým zemím také ukazuje, že často je velkým problémem způsob investování nebo rozdělování peněz, neefektivnost vzdělávacích systémů, přebujelá státní byrokracie a neřídka i rozbujelá korupce ve státním sektoru.

Jak se ukazuje, odpovědět na otázku, zda vzdělání skutečně přispívá k udržitelnému socioekonomickému rozvoji rozvojových zemí je velmi složité a komplexní.

Dosáhnout určitého formalizovaného stupně vzdělání je v rozvojovém i v rozvinutém světě prvním krokem k ekonomické samostatnosti a socializaci jednotlivce. Druhým krokem je přirozeně získání zaměstnání. Tady se objevuje první problém: ekonomiky, resp. pracovní trhy v rozvojových zemích nejsou schopny generovat dostatek míst pro nové absolventy škol. Např. keňský vzdělávací systém zaznamenal v 80. letech 20. století masivní rozvoj. Mnoho Keňanů v této době získalo určitý stupeň formálního vzdělání. Problémem však bylo, že nedokázali najít vhodné zaměstnání. Příčinou této situace byl fakt, že vzdělávací instituce produkovaly mnohem více absolventů, než mohl pracovní trh pojmout. Podle některých kritiků bylo hlavním problémem celého keňského vzdělávacího systému to, že zohledňoval spíše přípravu na povolání vyžadující vyšší vzdělání a kvalifikaci (např. úřednické profese). Tisíce neúspěšných absolventů se shromažďovaly ve městech, kde neúspěšně hledaly práci, zatímco byl značný nedostatek pracovní síly v takových odvětvích, jako je například zemědělství. Vzdělávací systém nerefletoval skutečné potřeby pracovního trhu. Rostoucí počet vzdělaných osob za této situace neměl pozitivní vliv na socioekonomický rozvoj. Naopak, ve městech rostl počet nezaměstnaných a deprimovaných osob kontinuálně s tím, jak obyvatelé opouštěli venkovské a zemědělské oblasti s vidinou dobrého zaměstnání ve městě. Vysoce kvalifikovaní odborníci odcházeli uplatnit své schopnosti do zahraničí (tzv. brain drain).⁵¹

---

⁵⁰ Proč děti v rozvojových zemích nechodí do školy. Bludný kruh chudoby.[online],[cit.2011-12-18]. Dostupný na WWW: <http://www.vseoadopci.ic.cz/bludnykruh.htm>

⁵¹ viz. PONCAROVÁ, J. *Přispěje realizace druhého rozvojového cíle tisíciletí k socioekonomickému rozvoji nejchudších zemí světa?* [online]. *E-polis.cz*, 5. duben 2009. [cit. 2011-12-25]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/365-prispeje-realizace-druheho-rozvojoveho-cile-tisicileti-k-socioekonomickemu-rozvoji-nejchudsich-zemi-sveta.html>>. ISSN 1801-1438.

Nezaměstnanost a nedostatečný počet pracovních míst je jedním ze stěžejních problémů pro investice do lidského kapitálu v rozvojových zemích automaticky nepřináší ekonomický růst. Zdá se, že rovný a všeobecný přístup obyvatel ke vzdělání k rozvoji nestačí. Je proto nutné začít hledat problémy a příčiny v globálním ekonomickém systému. V zemích jako je např. Keňa nacházejí její obyvatelé obživu a pracovní příležitosti zejména v zemědělství, zatímco ve službách a obchodu jsou zaměstnána necelá čtvrtina pouze obyvatel. Lidé v rozvojových zemích často nemají šanci odpovídající zaměstnání získat. Pokud do rozvojové země přichází investoři rozvinutých zemí, často si s sebou přiváží i svůj vlastní personál, který zaměstnají na svém projektu a o místní dělníky se nezajímají. Nedostatek místních podnikatelských aktivit s sebou logicky plodí nedostatek pracovních míst, které by bylo možné nabídnout kvalifikovaným osobám.

Vzdělávací systém rozvojových zemí není přizpůsoben požadavkům pracovního trhu a neumí na něj reagovat. Za takové situace by bylo žádoucí přijmout určitá opatření, jež by posílila ekonomickou kapacitu země, a mohlo by dojít k vytváření nových pracovních příležitostí. Vládní orgány chápou důležitost posílení přímých zahraničních investic v konkrétních zemích a měly by motivovat systémem investičních nebo daňových pobídek přicházející podnikatele a investory k tomu, aby využívali místní pracovní sílu, která je díky fungujícímu vzdělávacímu systému dostatečně kvalifikována. Do tohoto procesu by se mohly zapojit i nevládní organizace, které jsou často jedinými poskytovateli pracovních příležitostí. Neziskové organizace totiž dobře znají místní obyvatele, jejich profesní dovednosti a zvyky a by mohly by v prvních fázích utváření klasického trhu práce působit jako „personální agentury“ a doporučovat zaměstnance nově přicházejícím podnikatelům. Neméně důležitá je i podpora férového obchodu (fair trade).

Index lidského rozvoje jako jeden z ukazatelů lidského kapitálu a jeho možného vlivu na ekonomický růst v rozvojových zemích zdůrazňuje zdraví obyvatelstva. Lidský kapitál v podstatě existuje v substancionální podobě v teoretických definicích; jeho fyzická podoba existuje jako množina jeho konkrétních nositelů – lidských jedinců.

„Index lidského rozvoje (Human Development Index - HDI) chápe zdraví (vyjádřené indexem očekávané délky života) jako jednu ze tří základních podmínek lidského rozvoje

a zdraví populace se výrazně odráží na jeho celkové velikosti. Pokud jsou lidé nemocní, nemohou pracovat, případně mají nižší výkonnost než lidé zdraví. Zdravá populace je hnacím motorem ekonomického růstu. Špatné zdraví má také důsledky sociální: nemocní, a především ti, kteří jsou nemocní dlouhodobě, nemohou plnit své společenské role (v zaměstnání, rodině, v občanské společnosti apod.).

Lidský kapitál je považován za klíčový faktor ekonomické prosperity i sociální soudržnosti a jeho význam je stále více zdůrazňován. Kvalita lidského kapitálu je těsně svázána se situací každého jednotlivce, která je významně determinována jeho vzděláním a zdravotním stavem. Zdraví a vzdělání jako podstatné ukazatele lidského kapitálu mají mnoho společných prvků.

Společným atributem, který je nutno brát v úvahu, je dlouhodobost a nepřímost efektů ze zdraví a vzdělání. S tím souvisí i jejich široký přesah do fungování celého sociálně ekonomického systému. I když modely investic do lidského kapitálu se tyto efekty snaží aproximovat a racionalizovat, je zřejmé, že vždy budou existovat aspekty, které tyto modely nepokrývají, a to už z hlediska obtížnosti jejich peněžní kvantifikace, nebo z pohledu komplikovanosti zasazení mezi předpoklady jednotlivých modelů. V praxi sociální politiky se proto ukazuje jako výhodné chápat zdraví a vzdělání jako obecnou prioritu, neboť jakkoli dílčí modely ekonomické efektivity ukazují na pozitivní výsledky investic do těchto odvětví, zkušenosti z praxe tyto pozitivní výsledky modelových analýz často ještě překonávají, případně zde je přítomen pozitivní synergický efekt se sociálními aspekty poskytování zdravotní péče a vzdělávání. Důvodem je i to, že zejména zdraví, ale i vzdělání, vzhledem ke své podstatě, tvoří nezbytnou „tacitní“ podmínku realizace prakticky jakékoliv aktivity či ekonomické činnosti, bez ohledu na to, zda při kalkulaci její ekonomické racionality jsou brány v úvahu nebo nikoli.⁵²

Empirické studie dokládají, že úroveň vzdělání je v úzké korelaci se zdravotním stavem. Tato skutečnost se potvrzuje jak v případě dílčích ukazatelů zdravotního stavu jako jsou například úmrtnost, střední délka života apod., tak i v případě individuálního

---

⁵² viz VYCHOVÁ, V. Vazby vzdělání a zdraví v kontextu ekonomického rozvoje. In: Politická ekonomie, 2009, č. 1, s. 58-71

subjektivního hodnocení zdravotního stavu. Je zajímavé, že tato korelace je v případě zdraví a vzdělání vyšší než například úrovni příjmu a zdraví nebo zaměstnání a zdraví.

Vzdělání je nesporně determinantou příjmové úrovně a zaměstnání, ale studie ukazují, že efekt korelace vzdělání a zdraví není možné vysvětlit pouze skrze tento nepřímý příčinný vztah.

Nabízejí se tři možná vysvětlení této vazby:

- lepší zdravotní stav umožňuje a „legitimizuje“ investice do vzdělání jednotlivce (budu žít dlouho a kvalitně proto se mi vyplatí investovat do lepšího vzdělání a využívat jeho efektů),
- vzdělání implikuje péči o svůj zdravotní stav a jeho produktivnější využití (oce vzdělaný člověk získává větší prospěch ze svého zdraví a je schopen na základě vzdělání ke svému zdraví zaujmout racionální, ekonomicky zdůvodněný postoj;
- tzv. hypotéza třetí proměnné je dalším důvodem. Spočívá v tom, že lidé kteří jsou více orientováni na budoucnost, navštěvují školy delší dobu a mají větší investice do zdraví. Komplementární investice do obou odvětví je pro ně logickým vyústěním orientace na dlouhodobé cíle.⁵³

Modely individuálních investic do lidského kapitálu je možné z pohledu vztahu mezi zdravím a vzděláním zohlednit v makroekonomickém pohledu na modely individuálních investic do lidského kapitálu jako synergické efekty zdravotní a vzdělávací politiky.

Oblast péče o zdraví se zdravotnictví se stává jednou z klíčových determinant ekonomického růstu a zkvalitňování lidského kapitálu a zásoby lidského kapitálu. Stejně tak je přístup ke zdraví je důležitým faktorem konkurenceschopnosti národní ekonomiky. Zdravotnictví, jako významné odvětví národního hospodářství, tak krom původních sociálních souvislostí tvoří samostatnou platformu pro ekonomický rozvoj a má potenciál pro uplatnění komparativních výhod v mezinárodním měřítku.

Vzdělání a zdraví jsou důležité složky lidského kapitálu s významnými vzájemnými vazbami, i když způsoby jejich dosahování jsou z podstaty odlišné. Významná je také

---

⁵³ viz Vychová, tamtéž

preventivní funkce vzdělání a zdraví, protože jim náleží nezastupitelná role v procesu adaptace lidí na sociální a ekonomické výzvy dnešního světa a společnosti.

Dobrá úroveň vzdělání a zdravotního stavu každého jedince se jeví jako klíčový faktor prevence neproduktivních sociálních výdajů a nežádoucího přelévání deficitů vzdělání a zdraví do dalších oblastí života. Podstatné je také srovnání charakteru vzdělání a zdraví jako složek lidského kapitálu. Z této analýzy odvozujeme vzdělání jako postupně utvářený soubor znalostí a dovedností, prostřednictvím všech vzdělávacích aktivit a působením sociálního prostředí, jenž je zapotřebí neustále kultivovat pomocí celoživotního vzdělávání. Hlavní zjištění vyplývající ze vztahu mezi vzděláním a zdravím se dá shrnout do několika závěrů:

- Stejně jako v případě zdravotní péče, která nutně nemusí vést k obnově zdraví, neexistuje ani žádná jistota, že aktivity vzdělávacího procesu v konečném důsledku povedou k získání žádoucího vzdělání. Tyto sektory tak nemohou nabízet konečný produkt, ale pouze aktivity využitelné k dosažení očekávaného výsledku.
- Nepřevoditelnost vzdělání a zdraví z jedné osoby na jinou představuje další významnou společnou charakteristiku.
- V případě zdraví a vzdělání lze také nalézt podobnost v dlouhodobosti a nepřímosti jejich efektů a tendenci k nedostatečnému finančnímu zajištění těchto oblastí v poměru k získávaným efektům.
- Problémy zdraví a zdravotnictví, jako systému snažícího se o jeho nápravu, jsou vnímány společností citlivěji, než problémy dotýkající se oblasti vzdělávání.
- V porovnání se zdravím, které lze ztratit velmi rychle, představuje vzdělání hodnotu trvalejšího charakteru.
- Větší počet zainteresovaných subjektů ve zdravotnictví hájících své zájmy přispívá k vyšší komplikovanosti vztahů uvnitř sektoru, čímž se zde otevírá větší prostor pro ekonomické spekulace, než je tomu v oblasti vzdělávání.
- Rozdíl lze také nalézt v pohledu na využívání žádoucího rozsahu činností jednotlivých oblastí. Zatímco v případě vzdělávání platí čím delší participace studentů na činnostech tohoto systému tím lépe, ve zdravotnictví je tomu přesně naopak, neboť hlavním cílem poskytnuté zdravotní péče je vyléčený pacient,

nepožadující další služby a participující v široce chápané prevenci včetně zdravého životního stylu.

- Zdraví představuje výchozí a zároveň cílový bod zdravotní péče usilující o jeho udržení či opětovné navrácení. Naopak vzdělání je dosaženo až na konci dlouhodobého vzdělávacího procesu, jehož činnosti postupně vedou jedince k osvojování si znalostí a dovedností. V tomto případě je tedy snahou výchozí stav změnit.
- Existuje řada důkazů potvrzujících poměrně silné spojení mezi úrovní dosaženého vzdělání a zdravotního stavu. Výsledky řady výzkumných prací dokládají oboustranné vzájemné vazby mezi úrovní dosaženého vzdělání a zdravotního stavu. Lidé s vyšším vzděláním vykazují lepší zdravotní charakteristiky a nižší spotřebu zdravotní péče, nižší úmrtnost, lépe dokáží pracovat s informacemi majícími vztah k jejich zdraví.⁵⁴

Zdraví lidí v chudých zemích je dlouhodobě výrazně horší než v zemích rozvinutých. Rozvojové země nejsou tolik zasaženy civilizačními chorobami jako země rozvinuté a kombinace tvrdé práce a horší výživy vede zároveň k větší odolnosti organismu. Situace především ve venkovských oblastech rozvojových zemí je ovšem podobná stavu evropské populace konce 18. do počátku 20. století, tedy před všemi významnými pokroky v medicíně a úspěchy v boji s infekčními chorobami.

Mezi státy bohatého Severu a chudého Jihu tak v současnosti existují velké rozdíly jak v délce života jejich obyvatel, tak v hlavních příčinách úmrtí. Zatímco v zemích bohatých jsou hlavní příčinou smrti civilizační nemoci (kardiovaskulární a onkologická onemocnění), v chudých zemích lidé nejčastěji umírají na nemoci infekční, z nichž k nejzávažnějším patří AIDS. Pro srovnání: na infekční onemocnění umírá 40 procent obyvatel chudých zemí, zatímco v zemích bohatých je to pouze jedno procento. Značné rozdíly ve zdraví jsou samozřejmě i mezi státy rozvinutými.

---

⁵⁴ viz VYCHOVÁ, V. *Vazby vzdělání a zdraví v kontextu ekonomického rozvoje*. In: Politická ekonomie, 2009, č.1, s. 74-75

Z osmi Rozvojových cílů tisíciletí přijatých OSN v roce 2000 jsou tři zaměřeny přímo na zlepšování zdraví a další na ovlivnění životních podmínek lidí, tedy na faktory, na nichž zdraví závisí. Rozvojové cíle přímo související se zdravím jsou:

- snížení dětské úmrtnosti,
- zlepšení zdraví matek,
- boj proti HIV/AIDS, malárii, tuberkulóze a dalším chorobám.

Se zdravím souvisí také cíl odstranit extrémní chudobu a hlad. Nedostatečná výživa je především u dětí jednou z významných příčin onemocnění. Součástí cíle zajistit udržitelnost životního prostředí je snaha o zajištění takových životních podmínek, které nebudou ohrožovat lidské zdraví. Jedná se hlavně o znečištění životního prostředí, trvalý přístup ke zdrojům pitné vody a přístup ke kanalizaci.⁵⁵

Údaje o zdravotním stavu populace do jisté míry reflektují socioekonomickou situaci v zemi. Úroveň zdravotního stavu lidí se liší podle socioekonomických charakteristik vyjádřených úrovní vzdělání, zaměstnáním a příjmem. Obecně z tohoto vztahu vyplývá, že čím nižší je socioekonomická úroveň, tím vyšší je míra nemocnosti v populaci. Rozdíly ve výskytu nemocí podle socioekonomických charakteristik jsou značné, pokud srovnáváme rozvinuté a rozvojové země. Nižší socioekonomická úroveň je spojena s vyšší prevalencí nemocí ve všech zemích.

Vzhledem k tomu, že nižší úroveň vzdělání je častější u starších osob, je nutné při srovnání vzít v úvahu nejen socioekonomickou úroveň, ale i věk a generační rozdíly. Lze tedy konstatovat, že zdraví ve všech zemích je možné výrazně zlepšit snížením socioekonomických rozdílů. Také subjektivní posuzování zdravotního stavu je s rostoucím dosaženým vzděláním častěji hodnoceno jako pozitivní, přitom souvislost mezi subjektivním hodnocením zdraví a skutečnou chronickou nemocností byla rovněž potvrzena.

---

⁵⁵ EXNEROVÁ, E., BARTÁK, M., VOLFOVÁ, A. *Zdraví*. [online],[cit.2011-12-24]. Dostupný na WWW: http://www.rozvojovka.cz/zdravi_226_17.htm

5. ZÁVĚR

Současná etapa společenského vývoje nazývaná jako znalostní společnost se stále intenzivněji odráží i v ekonomickém vývoji. Lidský kapitál - lidé se svými znalostmi se stávají fundamentálním zdrojem ekonomického růstu a rozvoje, a to jak na makro, tak na mikroúrovni. Ekonomický růst je proces, který zvyšuje schopnost ekonomiky vyrábět zboží a služby, z tohoto důvodu je vyjadřován prostřednictvím reálných ekonomických veličin. Je chápán jako růst hrubého domácího produktu nebo jiné agregátní ekonomické veličiny měřící výkon hospodářství. Složitější je převést na měřitelné veličiny lidský kapitál a prokázat, jak lidský kapitál a jeho rozvoj přispívají k ekonomickému růstu. Zpravidla se pro měření lidského kapitálu používají veličiny, s nimiž se v rámci statistik a výkaznictví pracuje v celé společnosti a ekonomie – např. dosažená úroveň vzdělání obyvatelstva, průměrná délka školní docházky, počet středo a vysokoškolsky vzdělaných osob v poměru k počtu obyvatelstva, výše investic do vzdělávání, v poslední době se k nim přidávají i údaje o zdraví obyvatel a zkoumá se vztah mezi vzděláním – zdravím a ekonomickým růstem.

Od počátku vzniku teoretického konceptu lidského kapitálu se ekonomové, sociologové, manažeři a další odborníci zabývají odpovědí na otázku, jaký je vztah mezi lidským kapitálem a zda a jak lidský kapitál přispívá k ekonomickému růstu anebo zda je rozvoj lidského kapitálu výsledkem nebo podmínkou ekonomického růstu. Jejich odpovědi i přes rozdílnost vědně oborových přístupů k dané otázce se nijak podstatně neliší, naopak se vzájemně doplňují a přispívají k podrobnějšímu poznání vzájemné interakce lidského kapitálu a ekonomického růstu.

Všeobecně se různí autoři shodují na vyjádření, že existuje pozitivní souvislost mezi úrovní lidského kapitálu a jeho zásobou v dané zemi v makroekonomických ukazatelích a jejím hospodářským růstem.

Zásoba lidského kapitálu je formována vzděláváním a výcvikem, jež se projeví na pracovníkových schopnostech, jakož i efekty zdravotní péče, výživy a hygieny ovlivňující pracovníkovu zdraví. Za podstatný ukazatel v této souvislosti budeme považovat vzdělání a v rozvojových zemích zejména problematiku dostupnosti vzdělání a vnímání jeho

významu pro ekonomický růst ve společnosti jako celku. Lidský kapitál stimuluje ekonomický růst tím, že vzdělanější a kvalifikovanější zaměstnanci jsou schopni mnohem snadněji a rychleji implementovat nové technologie jako výsledku technologického pokroku jako výsledku výzkumu a inovací. Znalosti nositelů lidského kapitálu přestávají být produktem a stávají se nástrojem ekonomických a dalších změn ve společnosti.

Zatímco v ekonomické teorii a praxi existuje řada propracovaných kvantitativních a kvalitativních ukazatelů ekonomického růstu, v teorii lidského kapitálu se soustava měřitelných kritérií, jejichž prostřednictvím je možné prokázat přímý vliv lidského kapitálu na ekonomický růst, postupně utváří. Z pohledu podstaty lidského kapitálu je obtížné tyto změny změřit. Index lidského rozvoje (HDI) svým způsobem představuje souhrnný ukazatel, který může v tom či kterém státu signalizovat zásobu lidského kapitálu, důležitou pro ekonomický rozvoj v bohatých i chudých zemích.

Pozitivní vliv lidského kapitálu na ekonomický růst v rozvinutých zemích je patrný i v rozvojových zemích. Ekonomické růstové parametry a problémy, které se řeší, ovšem odpovídají sociálně ekonomickým charakteristikám rozvojových zemí.

Pojem rozvojová země je obecně používán k označování států, pro něž je typická nízká úroveň materiálního blahobytu. V odborné literatuře ani mezinárodních standardech neexistuje jediná celosvětově přijímaná definice stavu, kdy je stát "vyspělý" a kdy je označován za rozvojový. V minulosti byl v charakteristikách rozvojových zemí kladen důraz především na hospodářský růst a míru industrializace země.

Investice do lidského kapitálu v rozvojových zemích a sledování jejich ekonomického vývoje v dlouhodobém časovém horizontu potvrzují konstatování, že rozvoj lidského kapitálu i v rozvojových zemích stimuluje ekonomický růst a naopak, že ekonomický růst stimuluje rozvoj lidského kapitálu. Na druhé straně specifika rozvojových zemí přináší některé bariéry, které snižují výsledné efekty a které se budou překonávat v dlouhém období. Mezi tyto bariéry a omezení patří:

- omezenost přístupu ke vzdělání daná ekonomickými důvody; nedostatkem prostředků na rozvoj školského systému na úrovni státu a nedostatek finančních prostředků u chudého obyvatelstva;
- nezájem rodičů o v zedlávání detí;
- nedostatečná síť vzdělávacích zařízení, nerozvinutá dopravní a spojovací infrastruktura;
- vysoká míra dětské práce;
- vysoká míra nezaměstnanosti obecně a absolventů škol zvlášt'; nerozvinutý trh práce, nepřipravený na přijetí absolventů škol;
- absence politiky zaměstnanosti;
- vysoká míra zapojení detí ve školském věku do ozbrojených konfliktů jako členové ozbrojených složek.

V posledních letech se při studiu vlivu lidského kapitálu na ekonomický růst věnuje zvýšená pozornost vztahu ekonomický růst - zdraví – vzdělání. Vzdělání a zdraví jsou důležité složky lidského kapitálu s významnými vzájemnými vazbami, i když způsoby jejich dosahování jsou z podstaty odlišné. Významná je také preventivní funkce vzdělání a zdraví, protože jim náleží nezastupitelná role v procesu adaptace lidí na sociální a ekonomické výzvy dnešního světa a společnosti.

Dobrá úroveň vzdělání a zdravotního stavu každého jedince se jeví jako klíčový faktor prevence neproduktivních sociálních výdajů a nežádoucího přelévání deficitů vzdělání a zdraví do dalších oblastí života. Podstatné je také srovnání charakteru vzdělání a zdraví jako složek lidského kapitálu. Z této analýzy se odvozuje vzdělání jako postupně utvářený soubor znalostí a dovedností, prostřednictvím všech vzdělávacích aktivit a působením sociálního prostředí, jenž je zapotřebí neustále kultivovat pomocí celoživotního vzdělávání.

Závěr diplomové práce by měl stručně objasnit teoretický a praktický přínos textu. Od diplomové práce se pravděpodobně nedají čekat příliš velké ambice z hlediska jejího přínosu k teorii. Jejím skromným příspěvkem může být objasnění a uspořádání teoretické problematiky v poněkud jiných souvislostech, než jak bývá v učebnicích zavedeno. Praktickým cílem práce bylo potvrdit předpoklad, že i pro rozvojové země platí všeobecně

akceptovaná teze, že lidský kapitál stimuluje ekonomický růst, i když s řadou specifických procesních rysů a bariér, které musí rozvojové země překonávat.

6. Seznam použité literatury

- ADAMCOVÁ,L.,NĚMEČKOVÁ,T. a kol. *Rozvojová ekonomika* Praha: Oeconomica, 2009. 324 s. Bez ISBN
- ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. 8. vyd. Praha: Grada Publishing,2002. 856 s. ISBN 80-247-0469-2.,
- BARRO, R. J. *Intermediate Macro: Student Edition*. 1. vyd. Mason: South-Western Cengage Learnin, 2010. 322 s. ISBN 97-814-3903-9137.
- BENEŠOVÁ, J. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 6. P-R*. Praha: Diderot, 1999. 482 str. ISBN 80-90255-58-2.
- BENEŠOVÁ,L. *Lidský kapitál a konkurenceschopnost*. In.: recenzovaný sborník Mezinárodní Baťovy doktorandské konference. Zlín: Univerzita Tomáše Bati., 2007. ISBN 978-80-7318-529-9
- HOLUB, A., FOLTÝN, J., ORDNUNG, N.: *Rozvojová ekonomika*, Vysoká škola ekonomická v Praze, Praha, 1993, 1. vyd., 128 s., ISBN 80-7079-423-2.
- HOLUB, A., FOLTÝN, J. a ORDNUNG, N. *Rozvojová ekonomika*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1993.
- HORÁKOVÁ,M. *Problematika nízkého lidského kapitálu na soudobých trzích práce*. Brno: Masarykova univerzita – fakulta sociálních studií, 2011. 118 s.
- JIRÁSEK, J. *Souboj mozků v řízení*. 1. vyd. Praha: Alfa Publishing, 2004. ISBN 80-86851-01-X.,
- KADEŘÁBKOVÁ, B., SOUKUP, A. „*Teorie lidského kapitálu, jeho vliv na konkurenceschopnost*“. In Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference APX Sources of Sustainable Economic Growth in the Third Millenium: Globalisation versus Regionalism. Praha: PEF ČZU. 2001. 186 s.
- KAMENÍČEK, J.. *Lidský kapitál :úvod do ekonomie chování*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2003. 248 s. ISBN 80-246-0449-3.
- KŘIVOHLAVÁ, A. *Role České republiky v podpoře vzdělávání v rozvojových zemích*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2010., 88 s.
- LISÝ, J. a KOL. *Ekonomía v novej ekonomike*. 1. vyd. Bratislava: IURA EDITION, 2005. 376s. ISBN 80-8078-036-6.
- MATOUŠKOVÁ, Z. „*Představuje lidský kapitál konkurenční výhodu České republiky?*“ Politická ekonomie, 2007, 3: 374-398.

MANKIW, G., ROMER, D., WEIL, D.: *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*. Quantitative Journal of Economics, May 1992, s. 407-437.

Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání ISCED97. Praha: Český statistický úřad, 2008. 89 s.

PAULÍK, T., PELLEŠOVÁ, P. *Makroekonomie*. Karviná: SU OPF, 2002. 186 s. ISBN 80-7248-159.

SOLGA, H.; Diewald, M. 2001. *The East German Labour Market After German Unification: A Study of Structural Change and Occupational Matching*. In: Work, Employment and Society. The Journal of the British Sociological Association, Volume 15, Number 1, March 2001, pp. 95-126.

SOUKUP, A. Některé problémy lidského kapitálu. In: Lidský kapitál a investice do vzdělání. Sborník z 5. ročníku mezinárodní konference. Praha: Vysoká škola finanční a správní o.p.s. 2002, 224 s.

TODARO, M. P. a SMITH, S.C. *Economics Development*. Pearson Addison Wesley, 2006. 851 s. ISBN 321-31195-7

TURECKIOVÁ, M. *Řízení a rozvoj lidí ve firmách*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2004. 172 s. ISBN 80-297-0405-6.

Úloha vzdělání a zdraví v ekonomickém rozvoji : teoretická analýza a její aplikace v podmínkách ČR. Edited by Helena Vychová - Jan Mertl. [Praha]: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007. 171 s. ISBN 80-86729-32-X.

VARADZIN, F. A KOL. *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing, 2004. 329 s. ISBN 80-86419-61-4

VYCHOVÁ, V. *Vazby vzdělání a zdraví v kontextu ekonomického rozvoje*. In: Politická ekonomie, 2009, č.1, s. 64-75

WAISOVÁ, Š. *Ve stínu modernity: perspektivy a problémy rozvoje*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. 375s. ISBN 80-86898-54-7.

Elektronické zdroje:

About Least Developed Countries [online]. Paříž: UN-OHRLLS, 2009 [cit. 2011-05-12]. Dostupný na WWW: <<http://www.unohrlls.org/en/ldc/25/>>.

EXNEROVÁ, V., EHL, M., NÁDVORNÍK, O., VOLFOVÁ, A. *Vzdělání*. [online], [cit. 2011-12-22]. Dostupný na WWW: http://www.rozvojovka.cz/vzdelani_226_16.htm

- EXNEROVÁ, E., BARTÁK, M., VOLFOVÁ, A. *Zdraví*. [online],[cit.2011-12-24]. Dostupný na WWW: http://www.rozvojovka.cz/zdravi_226_17.htm
- KEJAK, M. Endogenní růstové modely. *Finance a úvěr* [online]. 1998. s. 448, 452 [cit. 2011-11-19]. Dostupné z www: http://journal.fsv.cuni.cz/storage/479_199807mk.pdf
- KLVAČOVÁ, E. *Vliv kvality lidského kapitálu na konkurenceschopnost české ekonomiky*. In.: Sborník materiálů z Konference o rozvoji obchodu, Brno, únor 2003. [online],[cit. 2011-12-25]. Dostupný na WWW: nb.vse.cz/.../Konkurenceschopnost%20ceskeho%20lidskeho%20kap
- KOUBEK, J. *Několik úvah o reprodukci lidského kapitálu*. [online], [cit. 11-01-2011]. Dostupný na WWW: <http://kdem.vse.cz/resources/relik10/PDFucastnici/Koubek.pdf>
- Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání – ISCED*. [online],[cit.2011-12-26]. Dostupný na WWW: <http://www.naep.cz/image/content-management/ISCED%20klasifikace%20vzdelavani.pdf>
- MUNICH, D., ŠVEJNAR, J. *Souvislosti hospodářského a společenského růstu a lidských zdrojů. Definice pojmů, vymezení základních vztahů. Autorská studie č.16*. [on-line], [cit.2011-10-24] Dostupný na WWW:http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie16.pdf
- OECD. 2001. *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. [online]. Paris:OECD [cit. 10-25-2011]. Dostupné na WWW:<http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf>
- PALEČKOVÁ, J. a kol. *Hlavní zjištění výzkumu PISA. Poradí si žáci s přírodními vědami?* [online]. 2007. s. 4. [cit. 2011-12-26]. Dostupné z www: <<http://www.uiv.cz/clanek/205/1595>>
- PONCAROVÁ, J. *Přispěje realizace druhého rozvojového cíle tisíciletí k socioekonomickému rozvoji nejchudších zemí světa?* [online]. *E-polis.cz*, 5. duben 2009. [cit. 2011-12-25]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/365-prispeje-realizace-druheho-rozvojoveho-cile-tisicileti-k-socioekonomickemu-rozvoji-nejchudsich-zemi-sveta.html>>. ISSN 1801-1438.
- Proč děti v rozvojových zemích nechodí do školy. Bludný kruh chudoby.[online],[cit.2011-12-18]. Dostupný na WWW: <http://www.vseoadopci.ic.cz/bludnykruh.htm>
- SOJKA, J. *Investice a vzdělání pomohou překlenout propast rozvojových zemí*. [online],[cit.2011-12-26]. Dostupný na WWW: <http://www.ilist.cz/clanky/investice-a-vzdelani-preklenou-propast-v-rozvojovych-zemich>
- SYROVÁTKA, M. *Jak (ne)měřit kvalitu lidského života. kritické pohledy na index lidského rozvoje*. [online],[cit.2011-12-25]. Dostupný na WWW: http://development.upol.cz/uploads/dokumenty/Syrovatka_HDI.pdf

7. SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ

Seznam obrázků

OBRÁZEK 1: LIDSKÝ KAPITÁL, JEHO ZDROJE, FORMY A VÝNOSY V ŠIRŠÍM POJETÍ OECD

OBRÁZEK 2: ZNALOSTNÍ EKONOMIKA

Seznam tabulek

Tabulka č.1: Podíl osob v obyvatelstvu, které vydělávají denně méně než 1,25 dolaru na den (údaje za rok 2005)

Tabulka č.2: Procento osob trpící podvýživou (údaje za rok 2008)

Tabulka č.3: Procento negramotnosti v rozvojových zemích ve srovnání se světem

Tabulka č.4: Procento dětí zapsaných do primárního vzdělávání (údaje za školní rok 2006/2007)

Tabulka č.5: Poměr dívek zapsaných do primárního vzdělávání vůči chlapcům - údaje za školní rok 2006/2007

Tabulka č.6: Úmrtnost dětí do 5 let (údaje za rok 2007)

Tabulka č.7: Výsledky analýzy dokumentů (srovnání realizace ZRS ČR s výzvami mezinárodních institucí⁵⁶)

---

⁵⁶ Převzato z: KŘIVOHLAVÁ, A. *Role České republiky v podpoře vzdělávání v rozvojových zemích*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2010., s.90-93

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Alena Škvareniaková

Obor: Evropská hospodářskosprávní studia

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Lidský kapitál a jeho vliv na ekonomický růst

Rok: 2012

Počet stran textu bez příloh: 80

Celkový počet stran příloh: 5

Počet titulů české literatury a pramenů: 17

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 8

Počet internetových zdrojů: 14

Vedoucí práce: Ing. Štefan Toth